

**I A. DECRETA CONVENTUS CRACOUIENSIS
GENERALIS PRO FESTO SANCTAE AGNETIS CELEBRATI
ANNI DOMINI MDXLIII [21 I 1543]^a**

^bSigmunt z Bożej miłości król Polski, wielkie książę litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie i innych pan i dziedzic. Oznajmujemy niniejszym opisaniem naszym, iżemy z radami naszymi i z posły ziemskimi na nieniejszym sejmie ty konstytucyje postanowili, które się tak w sobie mają^b.

[1]. **O zjednoczeniu z Koroną^c państw Księstwa Wielkiego Litewskiego^d, Oświęcimskiego i Zatorskiego.** Gdy poddani nasi^e Korony Polskiej z^f sejmu walnego, który przed rokiem dzierżan był w Piotrkowie¹ prośbę^g ku nam uczynili przez posły^h i przez listy ku nam do Wilna pisane, aby państwo nasze Księstwo Wielkie Litewskie było zjednoczone z Koroną Polską, tak w obronie przeciwko spólnemu nieprzyjacielowi, jako też w innych sprawach i spiskach dawnych sąsiedzkich i brackich acz natenczasⁱ wedle potrzeby daliśmy na toⁱ słuszną odpowiedź, a wszakoż, gdy na nieniejszym sejmie koronnym, radząc o obronie wiecznej przeciwko możnym nieprzyjacielowi obojgo państwa naszego, tak koronnego jako i^j Wielkiego Księstwa naszego Litewskiego, nie mogliśmy z radami naszymi^k i posły ziemskimi dłużej obrony Korony Polskiej jedno roczną postanowić. Tedyśmy do rad naszych państwa naszego^l Księstwa Wielkiego Litewskiego^l to wskazali, aby oni tyż w tym roce jednostajną obronę z Koroną Polską dzierżeli przeciwko spólnym nieprzyjacielowi na granicy i to obiecujemy radam naszym i posłom ziemskim Korony Polskiej, że na ten rok przywieść chcemy poddane nasze Księstwa Wielkiego Litewskiego, aby jednostajną obronę z Koroną Polską przeciwko spólnemu nieprzyjacielowi na granicach dzierżeli. Ale co się spisków i zjazdów dotyczy spólnych sejmowych Księstwa Wielkiego^m Litewskiego z Koroną Polską, w tymieśmy nic pewnego uczynić natenczas nie mogli, gdyśmy radⁿ o^o Księstwa naszego Wielkiego^o Litewskiego przy sobie nie mieli, a wszakoż tośmy znać dali radam naszym koronnym i posłom ziemskim, iż gdyby^p co pożytecznego, słusznego a wiecznego było w Koronie^q postanowiono, żeby nam snadniej było rad naszych Księstwa naszego^r Wielkiego Litewskiego to odzierać, aby oni^s także ku dobremu Rzeczypospolitej i Koronnej^s na także postanowienie przyzwolili i natenczas to obiecujemy poddanym naszym Korony Polskiej, że chcemy rady nasze Księstwa Wielkiego Litewskiego k temu wieść, aby oni w każdej rzeczy nie mniej im jako Koronie^t pożyteczną w radzie i^t w ustawach i w obronie się z Koroną zgadzali, wedla spisków a przywilejów starych, na które by rady^u Księstwa Wielkiego Litewskiego^u przyzwoliły. Pruskie Księstwo a cośmy już natenczas k temu przywiedli, iż naprzeciwko gwałtownemu nieprzyjacielowi zwłaszcza cesarzowi tureckiemu obiecali nam i Koronie naszej majątnościami i gardły swymi pomagać; a wszakoż iż poddani nasi Korony Polskiej na tym nie przestawali, iżby tylko na Turka a na nieprzyjaciela nawalnego mieli pomoc czynić, a obrony każdy rok spólnej i^v zwyczajnej nie dzierżać, gdyż ani nie tylko w jednej rzeczy, ale w każdej potrzebie z obrony się im nie wymawiają^w i to wiedzą i w kronikach swych mają, że im ku wyzwoleniu z ciężkości i niewoli zakonnej mocą swą pomogli a^x ich swobody swą krwią^x rycerską^y oblali i okupili^z, tośmy im obiecali i obiecujemy, że znowu^{aa} chcemy radam naszym

^a Anno Domini millesimo quingentesimo tertio factis MK₂; In comitiis generalibus Cracoviensibus constitutiones factae anno Domini M^oD^oXL^oIII AgCr; Constitutiones in conventu generali Cracoviensi sancitae MRPS, cz. IV, vol. 3, nr 2161, s. 195. ^b Brak MK₂, AgCr. ^c państwa litewskiego Księstwa Wielkiego MK₂. ^d Brak AgCr. ^e naszej MK₂. ^f Brak MK₂. ^g prośbę swą MK₂. ^h W MK₁: prośby. ⁱ daliśmy wedle potrzeby my MK₂. ^j Brak MK₂. ^k Brak MK₂. ^l Litewskiego Wielkiego Księstwa MK₂. ^m Brak MK₂. ⁿ rad państwa naszego MK₂. ^o Brak MK₂. ^p gdy się AgCr. ^q Koronie polskiej AgCr. ^r Brak AgCr. ^s Brak MK₂; także ku dobrej Rzeczypospolitej swej i Koronnej AgCr. ^t pożyteczne w radzie MK₂. ^u państwa litewskiego MK₂. ^v Brak MK₂. ^w wymawiali MK₂. ^x swobody im krwią MK₂. ^y rycerstwa AgCr. ^z odkupili MK₂. ^{aa} chcemy sjem radam naszym i poddanym pruskim na to położyć MK₂.

¹ Por. wyżej, nr L — sejm walny piotrkowski 1542 r., wstęp.

i poddanym pruskim na to sjem położyć i^{aa} posła naszego k nim posłać, radząc im i przywodząc je k temu, aby nie tylko na Turka, ale też jednostajną każdy rok obronę przeciwko każdemu nieprzyjacielowi z poddanymi naszymi Korony Polskiej spólnie dzierżeli. W czym jeśliby naszej rady i napominania posłuchać nie chcieli, tedy na pirwszy sjem koronny przysły rad naszych^{ab} Korony Polskiej^{ab} wzywiemy, co będziemy dalej z tym działać^{ac} mieli. A to cośmy o Pruskim Księstwie napisali, to też o Księstwie Oświęcimskim i Zatorskim uczynić chcemy i obiecujemy.

[2]. **Składy miejskie.** O^{ad} składy miejskie, aby były podniesione a cośmy byli proszeni od posłów ziemskich, a wszakoż iż miasta, które składy mają [i] od przodków naszych są^{ae} uprzywilejowane, któreśmy my przywileje dzierżeć poprzysięgli^{af} teśmy odpowiedź radam naszym i posłom ziemskim dali, iż przeciwko przysiędze naszej listów i przywilejów niczych łamać i odmieniać nie możemy i nie chcemy, chyba żeby ich przyzwolenie k temu^{ag} było.

[3]. **O cechach rzemieśniczych.** A około cechów miejskich, które wolność szlachecką obrażają^{ah}, rozkazujemy wojewodom, aby każdy w swym województwie tego strzegł a pilen był, iżby te cechy chowane nie były ku szkodzie wolności ziemskiej. A ktorzy by temu przeciwni byli, takowe wojewodowie mają przed się pozywać i winą stem grzywien ilekroć by się dopuścili, karać, o które będą^{ai} na egzekucyją do starosty odsyłać, a starosta będzie powinien egzekucyją^{aj} uczynić pod utraceniem urzędu, o co ma być deferowan^{ak} przed nasz majestat królewski^{aj} przez wojewodę, a wojewoda także przez starostę, który także negligens, ^{ak}-to jest niedbały^{ak} będąc, także ma być karan. Też panowie wojewodowie według statutu naszego mają z urzędu swego dojrzyć, każdy^{al} w swym województwie, począwszy od miast a miasteczek naszych królewskich, potym duchownych, pańskich, ziemiańskich i innych poddanych naszych, aby rzemiosła, korcze^{am}, miary, łokcie, przedawania zboża, piwa i insze ustawy sprawiedliwie były zachowane, a ktoby się tym ustawom przeciwiał, albo ich nie dopuścił, taki ma być karan winą^{an} stem grzywien, których rzeczy egzekucyją wojewodowie czynić mają.

[4]. **O zamknięciu drogi do Śląska a do Węgier².** Gdy była rzecz około zamknięcia drogi do Śląska, acz były różne ku nam prośby poddanych naszych, a wszakoż spólnie z radami naszymi i z posły ziemskimi na tymesmy zostali, aby to zamknięcie i zapowiedź drogi tak długo trwała, aż by się krzywdy i szkody, o które z poddanymi króla rzymskiego poddani nasi zobopólnie czynić mają, tak w Śląsku jako Węgrzech nagrodziły, a przez komisarzy oboich państw sprawiedliwie naliaski^{ao} dokończali i oprowiali wszakże na tymesmy też zostali, aby opatrzenie tej zapowiedzi lepsze było, aby starostowie pograniczni pod utraceniem urzędów swoich pilnie tego doglądali, a nad zapowiedź poddanym naszym nic czynić ani tam jeździć nie dopuszczali, tego jeszcze dokładając^{ap}, aby furmani nasi nie mogli niemieckiej kupieć ani z Polski, ani do Polski jedno furmani swymi niemieckimi kupcy niemieccy wozić swe rzeczy a kupie i do Polski i z Polski będą mogli, a którzy starostowie będą tą zapowiedź pilnie chować, gdy co przemyty sprawiedliwiej od tego co przestąpi ustawą pospolitą będzie wzięto, tedy takowemu staroście połowice przemyty dawać będziemy, a sobie drugą połowicę weźmiemy.

[5]. **O liściech celnych.** Celne listy, o których na kilku sejmiech przeminelich namowy bywały, iż które^{aq} by niepotrzebne a szkodliwe Rzeczy Pospolitej były podniesione, a potrzebny były zastawiony. Takeśmy na niniejszym sejmie postanowili, aby z tych terminacji, które w kancelariej naszej przez kilka lat czynione były, wydane komisye do ziem^{ar} i przed sejmem pirwszym przez komisarzy była sprawa do kancelariej^{as} przyniesiona albo przysłana, gdzie które cło grobelne albo mostowe jest potrzebne z pożytkiem abo^{at} ze^{au} szkodą Rzeczy Pospolitej. Ale to

^{ab-ab} koronnych w tym MK₂. ^{ac} czynić MK₂, AgCr. ^{ad} Brak AgCr. ^{ae} za AgCr. ^{af} przysięgali Królowi MK₂, AgCr. ^{ag} Słów: k temu brak w AgCr. ^{ah} obrażają MK₂. ^{ai-ai} Brak AgCr. ^{aj-aj} Królowi Jego Mości MK₂. ^{ak-ak} Brak MK₂. ^{al} każdemu AgCr. ^{am} kthori AgCr. ^{an} Brak AgCr. ^{ao} nalassli AgCr. ^{ap} doglądając MK₂, AgCr. ^{aq} którzy AgCr. ^{ar} ziemi AgCr. ^{as} W MK₁ powtórzone: była. ^{at} abo też AgCr. ^{au} Brak MK₂.

² Por. wyżej, nr XLVII, VI — sejm walny piotrkowski 1538 r.: *Litterae occlusionis itineris in Slesiam et Hungariam*; nr XLIX, I, pkt 2 — sejm walny krakowski 1540 r. — *Prohibitio transitus in Silesiam*; nr L, I — sejm walny piotrkowski 1542 r.: *dekret królewski zamykający drogi na Śląsk i Węgry*.

ma być rozumiano o tych liściech i ^{av}-clach grobelnych^{av} i mostowych, które by były do wolej naszej^{aw} abo do żywota odzierżane, bo wiecznych listów, przywilejów i posesji starodawnych we clech grobelnych, mostowych nikomu łamać a odmieniać ^{ax}-nie zdało się sprawiedliwe^{ax}, a tych komisarzów summienie jako i granicznych ma być obciążone, a gdy będzie od komisarzów przyniesiona sprawa^{ay} miejsc tych, na których by się im zdało cło grobelne albo mostowe sprawiedliwe albo niesprawiedliwe, my^{az} dopiwo z radami naszymi i posły ziemskimi wedle sprawy komisarzkiej niektóre listy podniesiemy^{ba}, a niektóry umiarkujemy, a zostawimy jako naonczas potrzeba i pożytek Rzeczy Pospolitej będzie potrzebować.

[6]. **O clech wodnych.** Acz było^{bb} wiele mówiono, iżby^{bc} były cła wodne z obciążliwością szlachty^{bd} poddanych naszych, którzy się mienia być wolnymi ^{be}-z majątnościami swymi od clech^{be}, nie tylko ziemskich, ale też wodnych, a wszakośmy nie chcąc nikomu z poddanych naszych ubliżenia i bezprawia uczynić, takeśmy na tym sejmie zostawili i zostawujemy^{bf}, iż ktoby się mienił mieć krzywdę od kogo na wodzie, aby przed nas pozwał, a my na roku obiecujemy to uznawać^{bg}, iż ktoby bez prawa a bez przywilejów i niesłusznie na rokach hamowanie przeciwko wolnościom poddanych naszych szlachty^{bh} Korony Polskiej uczynił, żeby za to karanie cierpiał, a na potym żeby się tego nie dopuszczał. A co się^{bi} nas dotyczy, obiecujemy poddane nasze duchowne i świeckie przy wolnościach ich zachować, a cła na wodzie z nich nie brać, jedno wedle statutu a starodawnego przywileju, a to od wszech rzeczy własnej roboty szlacheckiej, wedle starodawnego obyczaju i zachowania, z którymi rzeczami szlachcic ten, który popłynie od pana swego, przysięgę cielesną uczynić ma wedle konstytucyj pierwszych^{bj}, aby potym^{bk} na miejscach inszych nie przysięgał.

[7]. **O walnym sejmie.** Zgodziwszy się z pany radami^{bl} i posły^{bm} ziemskimi ^{bn}-tak zostawujemy^{bn}, iż nie indzie ma być dzierżan sjem walny jedno w Piotrkowie okrom moru ^{bo}-a choroby naszej^{bo} królewskiej³.

[8]. **O wyjeżdżaniu z Polski poddanych naszych.** Na tymieśmy z radami naszymi i posły^{bp} ziemskimi zostali, aby wolno każdemu poddanemu naszemu było z Korony Polskiej^{bq} wyjechać, do ^{br}-której by^{br} chciał ziemię, widzieć, służyć i ćwiczyć się w dobre obyczaje, a wszakże tak ^{bs}-iżby żaden^{bs} w zebraniu jedno służebniki^{bt} swymi własnymi, a nie z rotami albo z wojskiem walecznym obyczajem przystrojonym nie śmiał bez ^{bu}-wolej naszej i odpuszczenia^{bu} naszego i rad naszych z ziemi wyjeżdżać^{bv} i wyjechawszy z drugimi, którzy przedtym albo potym wyjadą z Korony, zebrania albo roty i wojska czynić, które^{bw} by nam i Koronie naszej szkodę^{bx} przynieść mogły, jedno tylko z osobami swymi i ^{by}-służebników swoich dla pocziwego^{by} ćwiczenia i nauk od Kościoła dopuszczonych, bo ktoby przyjachawszy z cudzej ziemi jakie nowe nauki albo księgi wnosić, foldrować^{bz} a używać ich chciał, ten wedle starych praw a przywilejów koronnych ma być karan⁴.

[9]. **O mynicy.** O mynicy książęcia^{ca} pruskiego i miast pruskich ustawiliśmy z radami naszymi i posły^{cb} ziemskimi, aby ta mynica już była złożona przez ty pany, którzy w statucie są opisani ku dojrzeniu^{cc} ważności i miary myniczej, a to aby było bez^{cd} szkody Rzeczy Pospolitej, bo nie chcemy, aby kto inszy miał tę szkodę nieść^{ce}, jedno ten, który pożytki jej^{cf} przymował, aby już tego egzekucja istotna natenczas była^{cg}.

^{av-av} W MK₂ tylko: cliech. ^{aw} do naszej AgCr. ^{ax-ax} zdało się niesprawiedliwie MK₂. ^{ay} Brak AgCr. ^{az} giem AgCr.

^{ba} podniesiony MK₁. ^{bb} było czło AgCr. ^{bc} iżby się AgCr. ^{bd} szlachty i AgCr. ^{be-be} i z majątnościami swymi od cel MK₂, AgCr. ^{bf} zostawiamy MK₂, AgCr. ^{bg} rossnawacz AgCr. ^{bh} Brak MK₂. ^{bi} się też ArCr. ^{bj} Brak MK₂. ^{bk} Brak MK₂. ^{bl} radnemi AgCr. ^{bm} z posły MK₂, AgCr. ^{bn-bn} my tak zostawiamy AgCr. ^{bo-bo} abo choroby MK₂. ^{bp} z posły MK₂. ^{bq} Brak MK₂.

^{br-br} którejbykolwiek MK₂. ^{bs-bs} W MK₂ żeby żaden. ^{bt} z służebniki MK₂. ^{bu-bu} woli a odpuszczenia MK₂. ^{bv} wyjeżdżać MK₂.

^{bw} którym MK₂. ^{bx} Brak AgCr. ^{by-by} służebnikoch owych dla pocziwzego MK₂. ^{bz} abo foldrowacz MK₂. ^{ca} księstwa MK₂. ^{cb} z posły MK₂. ^{cc} Tak w MK₂, AgCr; w MK₁: dobru. ^{cd} przez MK₂. ^{ce} mieć AgCr. ^{cf} Brak AgCr. ^{cg} Brak MK₂.

³ Por. wyżej, nr XLIX, I, pkt 6 — sejm walny krakowski 1540 r. — De comitiis Petricoviae celebrandis.

⁴ Por. wyżej, nr XLVI, I — sejm walny krakowski 1536/1537 — Edictum contra scriptores famosorum libellorum, oraz nr XLIX, VIII — sejm walny krakowski 1540 r.: Litterae de haeresi.

[10]. **O apelacyjej od księżęcia pruskiego.** Aczkolwiek w liściech hołdownych księżęcia pruskiego jest naznaczono, iż takowe odezwy od księżęcia pruskiego komisarze z obu stron złożeni, tak od nas, jako od księżęcia pruskiego mieli uznawać, wszakoż, iż nie jest tam opisano ani dołożono, gdzie by ci komisarze między sobą niezgodni a różni byli, toby dalsze uznanie^{ch} a rozprawę tych odezwoń czynić miał. Dlatego ten artykuł wzięliśmy na przyjazd księżęcia pruskiego, który na tym weselu Króla Jegomości młodego, syna naszego być ma⁵, a z nim^{ci} ten artykuł postanowimy na dobrej mierze, a do tego czasu wszytki odezwy stron tych, które się od księżęcia pruskiego sądu k nam odezwali, jako zwirzchownemu panu w ich mocy a ważności zostawiamy^{ci}.

[11]. **O dostojenstwach.** Dosyć czyniąc prośbam^{ck} posłów ziemskich poddanych naszych, zostawimy w mocy statut nasz piotrkowski na sejmie walnym uczyniony pod latem narodzenia Bożego tysięcznego pięćsetnego trzydziestego ósmego⁶ i ten statut trzymać^{cl} i egzekwować chcemy. A iżby się sprawy ziemskie nie omieszkowały, będziemy powinni takowe urzędy a dostojenstwa na potym na^{cm} przodku sejmu niżli się sjęm walny pocnie, godnym ludziom osiadłym obywatelom onej ziemi wedle przywilejów i statutu^{cn} rozdać. ^{co}-A ci wojewodowie, kasztelani, cześnicy i^{co} insi urzędnicy^{cp} przez nas dani dostateczną posesją dziedziczną^{cq}, a nie zmyśloną mieć mają. A w tychże województwach i powieciach własnych komisje, wiece i inne sądy a powinności^{cr} ich urzędu należące mają^{cs} wypełniać, chyba żeby poselstwem a posługą^{ct} Rzeczy Pospolitej albo naszą królewską ^{cu}-zaproszeni, a gdzie by^{cu} omieszkani byli i nie osiedli podle przywilejów statutu, tedy na sejmie przyszłym mają być ^{cv}-przywocowani z tych urzędów z delacyjej^{cv} posłów ziemskich onego województwa albo powiatu. Którzy^{cw} posłowie powinni będą instygować na sejmie przeciwko takowemu urzędnikowi i dygnitarzowi, który by taki był, a ten statut ma być i stać przeciwko takowemu już za napominanie.

[12]. **O mieszczaniech i innych prostego rządu ludziach, aby ziemskiego imienia nie trzymali.** Temu wszemu egzekucyją już uczynić chcemy wedle statutu czwartoletniego⁷, a już niektóre osoby o tośmy przecie^{cx} pozwy naszymi ^{cy}-listownymi przedsię przyciągnęli^{cy}.

[13]. **Annati abo sacri.** Dosyć czynić ^{cz}-prośbom panów^{cz} rad naszych świeckich i posłów ziemskich, pošlemy do Ojca Świętego papieża o ty annaty, abyśmy ich^{da} z Korony wynosić nie dopuścili, ale aby zostały na obronę Rzeczy Pospolitej Koronie, a gdziebyśmy ich wyprosić nie mogli, tedy już ex nunc wypowiedzieć mamy, ani dawać ani wynosić ich^{db} nie dopuścimy albo dopuścić nie mamy.

[14]. **O granice między Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim, Pruskim, Śląskim a Margrabstwem.** Komisarze już teraz na granice i o inne krzywdy wspólne ześlemy, aby tak o granice jako i insze krzywdy postanowienie się pewne stało i już teraz komisarze mianować i dać chcemy.

[15]. **O roczech ziemskich i o wiecach.** Wiece zawždy^{de} mają być sądzone w ziemi Sandomirskiej raz w rok, a to w jesieni, począwszy w poniedziałek po świętym Franciszku [po 4 X], albowiem się tak nam i radam naszym zdało dosyć, iżby ^{dd}-jeno trzy razy w rok były roki ziemskie sądzone i to jeśli by jaka^{dd} przyczyna słuszną^{de} temu nie przekaziła. A czwarta część^{df} roku ma

^{ch} Brak MK2. ^{ci} tym MK2. ^{cj} zostawujemy MK2. ^{ck} prośbie MK2. ^{cl} trzymać już teraz MK2. ^{cm} i na MK2. ^{cn} statutów AgCr. ^{co-co} Brak AgCr. ^{cp} urzędnicy ziemscy MK2, AgCr. ^{cq} a dziedzictwa MK2. ^{cr} pewności AgCr. ^{cs} Brak MK2. ^{ct} posługami MK2. ^{cu-cu} byli zaproszynie, a gdziebybyli AgCr. ^{cv-cv} przimowani z onych urzędów z relacyjej AgCr. ^{cw} Brak MK2. ^{cx} Brak AgCr. ^{cy-cy} pociągnęli MK2. ^{cz-cz} prośbie panów a MK2; prośbie AgCr. ^{da} Brak AgCr. ^{db} gdy ich AgCr. ^{dc} zawsze MK2. ^{dd-dd} Brak AgCr. ^{de} słuszną jaka AgCr. ^{df} ćwierć MK2.

⁵ Mowa o ślubie Zygmunta Augusta z Elżbietą, córką Ferdynanda Habsburga i Anny Jagiellonki, zawartym w

⁶ Por. wyżej, nr XLVII, II — sejm walny piotrkowski 1538 r.

⁷ Mowa tu o konstytucji sejmu walnego piotrkowskiego 1538 r. (por. wyżej, nr XLVII, II, pkt 14), powołującej się na statuty piotrkowskie Jana Olbrachta z 1496 r. (por. wyżej, nr II, pkt 69: De civibus et plebeis oppida et bona alia in iure terrestri non possessuris) i nakazującej wyzbyć się ich do lat czterech.

być obrócona ku sądzeniu wieca^{dg}, a to dlatego, iż wiece w Sandomierskiej ziemi na troim miejscu bywają z obyczają starego sądzony, a to w Sandomirzu, w Radomiu, w Wiślicy. Ale w Krakowskim a w Lubelskim i w innych województwach, ziemiach, mają być tak roki ziemskie jako i wieca tymże obyczajem sądzony, to jest trzy razy roki ziemskie, a czwarte^{dh} wiece. A w Ruskim województwie mają być sądzone trzykroć roki^{di} ziemskie, a czwarte wiece, to jest roki ziemskie, poczynszy w Lwowie we czwartek po Trzech Króliach [po 6 I], a potem w inszych powieciech^{dj} porząd wedle starego zwyczaj^{dj}. Drugie roki ziemskie we czwartek^{dk} po świętym Wojciechu [po 23 IV], ^{dl}potem w inszych powieciech^{dl} porząd. Trzecie roki ziemskie^{dln} po świętej Margorzencie [po 13 VII], a potem w powieciech inszych. A wieca we Lwowie poczynszy we czwartek po Powyszeniu Świętego Krzyża [po 14 IX], a potem porząd w inszych powieciech jako^{dn} w Przemyślu, a w Haliczu, a w Chełmskiej ziemi roki ziemskie według obyczaj^{do} starego^{do} mają być trzymany, a wieca po halickich wiecach, jako wojewoda może^{dp} zjeździć^{dq}. A w Bełskiej^{dr} ziemi na trzech miejscach zwyczajnych, a na czwartym w Busku roki ziemskie mają być trzymany, a wieca na jednym miejscu w Bełzie po Świętego Krzyża Powyszeniu^{ds}. A takowym wiecom nie mają przekazać listy nasze sejmowe.

A sędziowie, podsędkowie i pisarze ziemscy, jeśliby przez chorobę prawą na roczach ziemskich oblicznicy nie byli, a przez ich niebytność roki nie doszły, tedy na blisko przyszłych roczach przedtym niżli na miejsca swe zasięda, mają cieleśnie przysiąć, jako prawą, a nie zmyśloną niemocą abo^{dt} chorobą na tych roczach nie byli. Także też wojewodowie, kasztelanowie, cześnicy i inni urzędnicy ziemscy, którzy na wiecach powinni bywać, jeśliby na których wiecach^{du} prze[z] chorobę swą nie byli, na blisko przyszłych wiecach także też niżli na^{dv} swoje miejsca^{dw} zasięda, przysiąć mają, jako na przeszłych wiecach prze[z] prawą chorobę nie byli. Jednak przedsię^{dx} w ich niebytności na miejscu wojewodzim pirwszy^{dy} onego województwa^{dz} kasztelan, a na kasztelańskim miejscu godny jaki człowiek, wedla statutu opisany ma zasięść, a wiece przedsię z innemi urzędniki i dygnitarzami ziemskimi^{ea} sądzić mają, iżby się sprawiedliwość ludzka nie omieszkała. Wszakoz też okrom posługi Rzeczy Pospolitej albo poselstwa, prze[z] które by na tych wiecach być nie mogli, to by je wymawiało. A odkładanie i zawieszanie roków ziemskich i grodzkich nie ma być czynione, pozwy i sprawy ludzkie żadnym obyczajem ani pod generałem nie mają być zawieszane przez sędzie do drugich roków. A którzy by^{eb} sędziowie i starostowie abo podstarości takowe zawieski prawa swą wolą czynili, według statutu mają być karani, okrom tego, iżby takowe odkłady ze zezwolenia stron czynili, a przez to podstarości i sędziowie grodzcy wszędy mają być osiedli, pod winą utracenia urzędów^{ec} starościńskich, na które starosty, podstarości i sędzie także też^{ec} posłowie onej ziemi instygować będą powinni. A leżenie ksiąg ziemskich, aby były kładziony dla spraw ludzkich pod sejmem i komornicy z pisarzem i żeby sądzili o wykupno^{ed} imienia i o zbiegłego kmiecia wedle statutu, choćaby^{ed} się trafiło pod sejmem leżenie ksiąg.

[16]. **O mężobójstwie.** Aczkolwiek z podania rad naszych między posły ziemskimi ta była około tego artykułu rozmowa, iżby inaczej mężobójstwa umyślone^{ee}, a przygodne, potem też kościelne i domowe ważony były, a wszakoż na koniec na tym zostało, aby statut króla Olbrachta w tej mierze a w mocy był zachowa⁸. To k temu przydawszy, kiedy by kogo zabito, który by miał dzieci lat nie mające, tedy^{ef} opiekun tak zapisany^{eg} jako i krewny a^{eg} przyrodzony^{eh} ma o głowę zabita czynić wedle prawa i dowód ten, który by dzieciom, gdyby lata miały, należał, takowy

^{dg} wiecow MK2, AgCr. ^{dh} czwarte raz AgCr. ^{di} Brak AgCr. ^{dj-dj} y inszych porząd wedle obyczaju starego AgCr. ^{dk} Dwóch ostatnich wyrazów brak w AgCr. ^{dl-dl} a potem w powieciech inszych AgCr. ^{dln} Brak w MK2. ^{dn} Brak MK2. ^{do} Brak MK2. ^{dp} może już AgCr. ^{dq} zieszdzicz MK1. ^{dr} Bylsskye AgCr. ^{ds} Podniesieniu MK2. ^{dt} Dwu ostatnich wyrazów brak w MK2. ^{du} Brak MK2. ^{dv} Brak MK2. ^{dw} wyecza AgCr. ^{dx} przeczsię AgCr. ^{dy} prze AgCr. ^{dz} Brak MK2. ^{ea} Brak MK2. ^{eb} których AgCr. ^{ec-ec} Brak AgCr. ^{ed-ed} Brak AgCr. ^{ee} umissle AgCr. ^{ef} Brak AgCr. ^{eg-eg} albo MK2. ^{eh} przygodny AgCr.

⁸ Por. wyżej, nr II, pkt 75-79.

opiekun czynić ma^{ei} o głowę^{ej}, a potem dzieciom onym z onych pieniędzy głównych^{ek} liczbę czynił, gdy ku latam przydą. A gdzieby też ten^{el} mężobójca zabiwszy umarł przed tym czasem, niżli był ku prawu przyciągnion, tedy dzieci i inni potomkowie onego mężobójcę uchodzą tylko^{em} siedzenia wieże^{en}, ale nie bieżąc^{eo} do lat będą powinni odpowiadać na pirwym roku, jako na zawitym, pozwani o płacą głowy owemu opiekunowi, ^{ep}albo tym którym^{ep} ojca ^{eq}albo krewnego zabiją. Tam gdzie ojca^{eq} za żywota zapozwą, tedy się bronić laty, których by nie mieli, nie będą móc. Ale gdzie nie zapozwą ojca do lat, będą^{er} mieć wedla statutu, a gdzie by też mężobójca żyw był, a prawem przekonan, takowy ma w wieży na dole siedzieć, nikogo^{es} nie wyjmując, bez wszelakiej^{et} folgi onego starosty, u którego by ^{eu}on mężobójca czasu^{eu} cierpiał, a iżby potem winny^{ev} w tym pokonaniu nie uleżał kaźni, a niewinny nie cierpiał, iż pospolicie majątniejszego pokonywają, uboższego opuściwszy. W tej mierze wojewoda onej ziemie, w której by się to mężobójstwo stało, z kasztelany i innymi dygnitarzami a urzędniki ziemskimi^{ew} na wiecach ^{ex}dowiadowanie uczynić ma^{ex} o winności albo niewinności owego mężobójce, aby tak niewinny za winnego nie cierpiał. Także też ^{ey}wojewoda z tymi kasztelany^{ey}, dygnitarzami i urzędniki ziemskimi badanie^{ez} czynić będzie o takowym mężobójstwie, które by się przygodziło^{fa}, gdzie by kto broniąc gardła swego zabił w drodze, w gospodzie albo w domu, o winności a niewinności jego za nacieniem albo^{fb} najechniem tego zabitego albo też przy tym zabiciu pan sam nie był, a tam uznawszy wojewoda z innymi urzędniki a cześnikami^{fc} ziemskimi mężobójcę tego skażą, co jego winności będzie należało, ^{fd}to jest^{fd} wedle skazania dowodu sędziego skażą go do wieże. Albowiem sędzia skazawszy dowód stronie powodowej, będzie powinien^{fe} fi-ze prze^{ff} i ode prze, która by się ku temu dowiadowaniu^{fg} a takowej sprawie ciągnęła na wiece^{fh}, przed sąd odesłać. A kiedy by w pańskiej zwadzie sługa^{fi} kogo zabił ^{fj}przy panie^{fj}, tedy wedle statutu pan ma być winien^{fk}, nie sługa^{fi}.

[17]. **Accessoria.** Od accessorii, które nie noszą^{fm} wiecznej utraty rzeczy głównej jedno stracenie roku albo wolności od pozw, nateczas od takowych nie ma być ruszenie sędziego^g, ale na sądowym dekrete ma przestać, niżli od takowych accessorii, które w sobie niosą ^{fn}abo utratę^{fn} głównej rzeczy, ^{fo}o którą był kto pozwan w takiej głównej rzeczy^{fo}, jeśli by się komu nie podobala skażń sędziego może go ruszyć na wiece wedle obyczaju prawa a statutów starodawnych o ruszeniu napisanych, ^{fp}a tam już na wiecach ma być gotów z swymi dowody wedle^{fp} prawa rozprzeć się o rzecz główną bez wszech odwołów, ^{fq}a tam z wieców może na przyszły sjem po wiecach złożony^{fq} apelować, jeśli by się komu ^{fr}wiecowa skażń^{fr} nie podobala. A kiedy się ta sprawa tą apelacją albo odezwm zawiesi na sjem, tedy też strona, która się odezwm położywszy kocz^{fs} w skrzynce u ksiąg wiecowych, na sejmie nie będzie kocz^{fi} kłaść winna, ale po rozprawie^{fu} sprawy przy tej stronie, która zysk otrzyma, kocz zostanie. A sprawy urzędowo mają być w swym^{fv} obyczaju zachowane, odezwm od nas, a gdziebyśmy w ziemi nie byli, na wiece z główną rozprawą.

[18]. **O kmiecia zbiegłego.** Ktoby komu wziął kmiecia osiadłego dziedzica^{fw}, albo też do niego uciekł, tedy go ma wrócić z majątnością jego wszytką, a nie może go odkupić dziesiącią

^{ei} by miał MK2. ^{ej} one głowę AgCr. ^{ek} Brak AgCr. ^{el} tam MK2. ^{em} Brak AgCr. ^{en} w wieże AgCr. ^{eo} biorąc AgCr. ^{ep} albo temu komu MK2. ^{eq} Brak AgCr. ^{er} będzie MK2. ^{es} będzie MK2. ^{et} owa nikogo AgCr. ^{eu} wszęj MK2. ^{ev} ten nieboszczyka MK2; on mężobójca one kaźni AgCr. ^{ey} onem AgCr. ^{ez} MK1 dodaje: onej ziemie. ^{ex} scrutiny uczynić ma alias dowiadowanie MK2. ^{fy} od wojewody z AgCr. ^{ez} scrutiny MK2. ^{fa} przytrafiło MK2. ^{fb} albo za MK2. ^{fc} W AgCr błędnie: czesnemy. ^{fd} W MK1 powtórzono. ^{fe} powonien stronie AgCr. ^{ff} strony za przą MK2. ^{fg} scrutiny MK2. ^{fh} W MK2 błędnie: nawiącej. ^{fi} Brak w AgCr. ^{fj} W AgCr brak. ^{fk} winowan MK2, AgCr. ^{fl} jego sługa AgCr. ^{fm} niosą MK2, AgCr. ^{fn} W MK2 i AgCr i stratę. ^{fo} Brak AgCr. ^{fp} Brak w AgCr. ^{fq} Brak AgCr. ^{fr} W AgCr: wiecowe skazanie. ^{fs} trzoss AgCr. ^{ft} trzossu AgCr. ^{fu} sprawie MK2. ^{fv} wsem AgCr. ^{fw} albo dziedzica AgCr.

⁹ Równocześnie Zygmunt I wydał dekret zakazujący mieszczanom poznańskim wnoszenia apelacji od wyroków przedstawowczych (sententiae interlocutoriae), zachowany w formie oryginalnego uniwersału z 15 lutego 1543 r. Dokument ten, o sygnaturze 217, przechowywany jest obecnie w Archiwum Państwowym w Poznaniu.

grzywien albo żadną sumą. A gdzieby go nie chciał wrócić jedno ^{fx}-za dekretem sądowym, tedy z ^{fx} winą w statucie opisaną będzie powinien wrócić, z żoną, z dziećmi i ze wszystką majątnością. A gdzieby chłop umarł, tedy jego majątność wszystka ma być wrócona z żoną, z dziećmi i z winą.

[19]. **Relatia woźnego.** Aby relatia służebnika albo woźnego pod któremikolwiek akty albo księgami uczyniona około kładzenia pozwów, aby tak ważyła jako oczywiste zeznanie tego służebnika albo woźnego, jedno aby zeznał czas i miejsce położenia pozwu. A komu by je ^{fy} opowiedział na imieniu wedle statutu, a z którą szlachtą albo szlachcicem.

[20]. **O niezgodnych a sobie przeciwnych statuciech.** Statut pośledni, który jest uczynion o sędziach ziemskich, komisarzskich, grodzkich tylko ku sprawom sądowym ma być chowan aż do sejmu pierwszego przyszłego walnego i wedle tego pośledniego statutu mają być sądzone wszystkie rzeczy ziemskie, grodzkie, komisarzskie, odłożywszy natenczas na stronę wszystkie inne pierwsze statuty pierwsze uczynione, a temu statutowi pośledniemu przeciwne, abowiem na przyszłym pierwszym walnym sejmie ^{fz} mamy z pany radami swymi i z posły ziemskimi tego obyczaju szukać jakoby sprawiedliwość ludzka była na dobrej mierze postanowiona i różność statutu zgodzona. A jeśli by na pierwszym przyszłym sejmie walnym ^{ga} nie takowego byśmy nie uczynili, tedy ten statut aż do tego czasu trwać ma, iż na którym inszem sejmie walnym z pany radami swymi i z posły ziemskimi co lepszego postanowić będziemy móc.

[21]. **O sędziach komisarzach granicznych abo na wykupno imienia danych.** Postanowiono a uchwalono jest, iż komisarze nie mają w sprawach sądu swojego odstępować statutu pospolitego około granic, wykupna imienia abo działu opisanego, a iżby się nie sprawowali żadnymi naukami temu statutowi przeciwnymi. A jeśli by co nad statut uczynili, to ma być niczemno, a żadna nauka ich nie będzie wymawiać mogła. K temu imienia żadnego ^{gb} przy wykupnie takowem brać nie mają, jedno ty, które by na liściech zastawnych opisane były. A jeśli by też kto prostego rządu ^{gc} abo stanu człowiek na sprawie a sędzie granicznym abo innym przeciwko komisarzom ^{gd} rzucił się słowy, a nie uczcił ich ^{ge}, taki ma być więz albo siedzeniem do pół roku karan, czego egzekucyją starosta onego miejsca czynić ma pod winą w statucie opisaną o tym, który by egzekucyję uczynić nie omieszkiał. Który by też tego prostego rządu człowiek broń porwał i dobył, chociażby też kogo ^{gf} nie ranił, tedy ^{gg} ma być gardłem karan, a tę egzekucyją starosta też ma wypełnić. A szlachta o takie rzeczy ma być wedle statutu karana.

[22]. **O żelazne listy i glejty.** [Z] spolnej rozmowy panów rad a z prośby posłów ziemskich na tym artykuł ten jest postanowion, iż listy żelazne i glejty więcej nie mają być dawane od nas służebnikom przeciwko panom ich stanu a rządu rycerskiego, abo też przeciwko poddanym ich ku szkodzie, ale nam i radzie naszej będzie wolno uczynić takowe listy dawać poddanym naszym mieśckiego rządu ^{gh} przeciwko mieszczanom według baczności ^{gi} naszej, tylko przeciwko szlachcie i poddanym ich nie ^{gj}.

[23]. **O pamiętne.** Sędziowie ziemscy pamiętnego nie mają brać więcej jedno pięć groszy, to jest od skazania dosyć uczynienia na roku przypowieszczonym i od przydania służebnika albo woźnego ^{gk} i od remisyjy do starosty, gdzieby nie dopuszczono pod winą czternaście grzywien ^{gl} i tyleż nam.

[24]. **O deliberatie.** Aby sędzia ziemski ani grodzki ani też ^{gm} podkomorzy jedno jeden raz sobie brał na rozmyślenie. A starosta albo podstarości też jeden raz do dwu niedziel w sprawie urzędowej ^{gn}, a w sprawie grodzkiej do drugich roków grodzkich pod winą ^{go} trzech grzywien. Stronie, o którą winę ^{go} starosta będzie powinien sprawiedliwość czynić stronie albo przed nami albo przed ziemstwem, gdzie się stronie ^{gp} będzie zdało winy dochodzić ^{gq}. Po której deliberatiej sędziego, starosty albo urzędu jego i już strona ^{gr} nie będzie mogła swej prze poprawować ani przyczyniać, jedno dekretu słuchać z onej prze, na którą deliberowano. Ale iż w statucie nowym stoi, iż ante prolationem sententiae, to jest przed skazaniem może strona swej prze albo rzeczy

^{fx-fx} W AgCr tylko: dekretem sądowym. ^{fy} jego MK2. ^{fz} Brak MK2. ^{ga} Brak MK2. ^{gb} Brak AgCr. ^{gc} urzędu AgCr. ^{gd} inem komisarzów AgCr. ^{ge} Brak MK2. ^{gf} Brak MK2. ^{gg} taki MK2. ^{gh} urzędu AgCr. ^{gi} W MK1 możliwa lekcja: zacności. ^{gj} Brak AgCr. ^{gk} Dwu ostatnich wyrazów brak w MK2. ^{gl} grzywien stronie MK2. ^{gm} Brak MK2. ^{gn} urzędowej AgCr. ^{go-go} W AgCr tylko: stronie. ^{gp} Brak AgCr. ^{gq} zachodzić AgCr. ^{gr} strona żadna MK2, AgCr.

poprawować, to się ma rozumieć, iż to poprawowanie^{es} prze ma być jeden raz na roku zawitym, to jest naonczas, gdy już sędzia bierze na rozmyślenie albo na pytanie, bo by się miał poprawować kilkakroć, a sędzia też kilkakroć deliberować, tedyby wielkie przedłużenie^{et} sprawiedliwości było.

[25]. **O prokuratorzech piennężnych^{eu}.** Prokuratorowie piennężni, którzy z najmu mówią, a ludzkie rzeczy pospolicie w ^{ev}-sądziech sprawią^{ev}, aby więcej trudności a przedłużenia w prawie nie czynili, mają być przysięgli, iż niesprawiedliwej rzeczy przyjmować ani na nie^{ew} radzić, ani jej^{ex} foldrować nie mają od stron i szacunki piennężne, które o krzywdy albo o szkody albo^{ey} na pozwie kładą, mają być tak miarkowane ważne, jako szkoda jest ważna, aby stąd ^{ez}-dowodniej a z świadki ludzie^{ez} nie byli obciążeni. A sędzia na sądzie siadząc ma tego doglądać i strzec i takiego karać jako jest napisano [w] de inordinandis citationibus statucie^{ha}. A będąci się najdować dowodnie prokuratorowie tak występni a niekarni, tedy je odsyłać do nas mają. A gdy będzie już nalieziony przez wyrok nasz królewski tak występny, tedy mu ma być zakazana procuratia we wszystkich sądziech naszych królewskich, ziemskich i grodzkich. A to ma być rozumiano okrom tych, którzy by od przyjaciela przyjacielskie rzeczy albo sługą będąc od pana swego przyjaciel za krewnością albo za zachowaniem^{hb} sprawował, a pospolicie w prawie nie mawiał abo też sam, którego by rzecz była własna sprawował swą^{hc} rzecz, tacy nie będą temu statutowi poddani. Wszakoz^{hd} prokuratorowie ci pańscy choćaby panu służył i jego rzecz sprawował, a pospolicie prokuriatą czynił będzie^{he} powinien przedsię tę przysięgę uczynić i autentyk ziemskiego sądu przysięgi swej mieć, za którym będzie^{hf} mu wiara wszędy^{hg} dawana.

[26]. **O gwałtownym wybiciu z imienia.** Iż się sprawa^{hh} między ludźmi około wybicia gwałtownego z imienia bardzo zabiegła i zagęściła, iż nieprawy prawego, ^{hi}-winny niewinnego^{hi} z imienia ściskając pozywa, a w nadzieje dowodu, który z obyczają prawa wybitemu należy pod nim imienia dozyskuje, choćaby też nigdy w dzierzeniu tego imienia nie był, abo listu jakiego, abo przywileju^{hj} dostał. Chcąc^{hk} takowym swawolęctwom zabieżeć i przyczynę przetargnąć należeliśmy z pany^{hl} z radami naszymi i z posły ziemskimi, aby ci którzy mienią się być wybici z imienia, do urzędu, w którym by to imienie leżało in recenti alias za świeżą na dalej w miesiącu uciekali się i pozwali o wybicie takowe. A wszakoż urząd ze prze stron ma scrutiny albo inkwizycją to jest badanie albo pytanie i dowiadowanie na ono imienie tam zjachawszy uczynić od sąsiad onego imienia przyległych i świadomie od nich pod sumieniem i dobrą wiarą szlachecką^{hm}, a od kmieci onego imienia pod cielesną przysięgą wziąć, dowiadując^{hn} się o tym wybiciu byłoli by tak albo nie. A toby przed tym wybiciem abo miesiącem w dzierzeniu onego imienia był, jeśli ten wybity albo pozwany. Ktorzy kmiecie powinni będą to powiedzieć kto je trzymał, komu czynsze dawali przed tym czasem, kto im rozkazał, a wedlia tego na obiedwie stronie rozsądek sprawiedliwy uczynić ma okrom dzieci takowych, którym by stryjowie albo opiekunowie imienie opieką trzymając w małych ich lecich ono imienie im przedali, a oddali przeciwko prawu a sprawiedliwości ich. Takowe dzieci, gdy ku latom przyszły, urząd będzie im powinien sprawiedliwość^{ho} uczynić, choćaby non in recenti na urząd włożyli, aby takim sposobem opiekunowie dzieciom imienia nia utracili, ani od nich inni jako niepewnego nie kupowali. A gdzieby pozwany brał ^{hp}-sobie na^{hp} munimenta, tedy ma powiedzieć na jakie munimenta bierze, a skąd albo z których akt. Tedy nie może dłużej dano być jedno na roki bli[ż]sze onych ksiąg, do których się bierze, jeśli by co inszego potom ukazał, tedy sprawę ^{hq}-swą ma utracić^{hq} i o szkody, które by tantym wybiciem uczynił swoim, do prawa ziemskiego wedle statutu ma być odesłan.

^{es} prawowanie *AgCr*. ^{et} zamieszkanie *MK2*. ^{eu} Brak *MK2*. ^{ev-ev} sądzie sprawują *MK2*. ^{ew} *W MK2* zamiast: na nie — jej.

^{ex} Brak *MK2*. ^{ey} Brak *MK2*, *AgCr*. ^{ez-ez} dowodni ludzie świadki *MK2*. ^{ha} to jest o niesłusznych pozwiech *MK2*.

^{hb} zachowaniem przyjacielskim *MK2*. ^{hc} Brak *MK2*. ^{hd} A wszakoż *MK2*. ^{he} w sądziech będzie *MK2*. ^{hf} Brak *AgCr*.

^{hg} w sądzie *MK2*. ^{hh} Brak *AgCr*. ^{hi-hi} wymuje winnego *AgCr*. ^{hj} przywileju jakiego *AgCr*. ^{hk} a chcąc *MK2*. ^{hl} pany i *MK2*, *AgCr*. ^{hm} ich szlachestwa *MK2*. ^{hn} dowiadować *MK2*. ^{ho} onym sprawiedliwość *MK2*. ^{hp-hp} coś sobie ad *AgCr*; sobie ad *MK2*. ^{hq-hq} sumą utracić *MK2*; swą ma ukazać *AgCr*.

[27]. **O sprawach,**^{hr} **które mają należeć**^{hr} **sądu duchownemu.** Różnice sądów między duchownymi a świeckimi poddanymi^{hs} takeśmy na niniejszym sejmie z radami^{ht} obojga stanu i z posły ziemskimi postanowili, aby więcej duchowni świeckiego, świecki duchownego prawa^{hu} ich należącego nie używali^{hv}. Przodkiem aby znać było, które rzeczy^{hw} sądowi duchownemu a świeckiemu przysługują, przez to wypisanie oznaczamy, wypisujemy i ustawiamy^{hx} z przyzwoleniem panów i prałatów duchownych, a także stanu świeckiego^{hy} panów i^{hy} posłów ziemskich. ^{hz} Naprzód na duchownych^{hz} sąd przysługują^{ia} sądzić różnice wiary świętej chrześcijańskiej, kacerstwa, odszczepieństwa, bluźnienia przeciwko Bogu^{ib}, odstąpienie zakonu alias apostazja^{ic}, o dziesięciny, o siedm świętości kościelnych, o beneficjach, o świętokraństwie^{id} alias symonia, o lichwie^{ie}, duchownych zabijania, bicie a rany świeckich^{if}, o świętokupstwie^{ig}, o tych którzy się uciekają pod obronę do kościołów albo do klasztorów, wyjmując tych, których prawo nie dopuszcza bronić^{ih} kościołowi, jako są^{ih} nocni szkodnicy w zbożu i gruntówⁱⁱ albo ról, rozbójnicy wolnych dróg, złodzieje jawnie powołani albo trzykroć w rejestrze^{ij} pisani, pożoszcze i którzy gwałcą kościelne wolności. Ci a^{ik} takowi mają być z kościołów^{il} brani, a nie bronieni. Jeszcze^{im} do sądu duchownego przysługują czary, gusła, czynsze wieczne kościelne, ziemskieⁱⁿ a doczesne, widerkoffy^{io}, poświętnie, a wszakże tak około poświętnego jest postanowione, iż gdyby który^{ip} duchowny albo za listem, albo za posesją dawną siedział w tym co mieni być poświętnym albo kościelnym, a byłby z tego kościół albo osoba kościelna wywiedziona nie urzędnie za mocą czyją^{iq} a o to pozwał^{ir}, ma być sądzon wedla starego obyczaju duchownym prawem, chyba żeby na roku osoba^{is} świecka pozwania mieniła, iż o co^{is} go^{it} pozwano kościelne nie jest, jedno przyłączono z jego^{it} własnego ku kościelnemu, to jest iżby ta osoba duchowna więcej sobie^{iu} tego poświętnego przywłaszczała, szerzej, dłużej^{iv} niżli go ma mieć wedle fundusza i posesyjej. Tedy duchowny sędzia zostawiwszy go przy tym co na funduszu ma albo posesję jemu pan przyzna, albo na nie słusznie dowiedzie, tedy o ostatek o ono^{iw} czego by pan nie przyznał ma być odesłan do prawa ziemskiego o własność, o granice, o^{ix} miedze. W takiej rzeczy od takiego dekretu remisyjej duchownego prawa do ziemskiego apelacyja nie ma być dopuszczona pod winą niżej opisaną do wyższego duchownego prawa ani do Rzymu.

Takież też do sądu duchownego ma przysłużyć osoba nędzna a opuszczona, która rękoma swymi żywności sobie zasłużyć ani^{iy} wyrobić nie może^{iy}. Jeszcze też temu^{iz} duchownemu sądowi przysłuże najdować i sądzić własnego albo nie własnego łoża urodzenie^{ia}.

Jeszcze^b też do sądu duchownego przysługują sąd tych, którzy się dobrowolnie obowiązują i zapisują w duchownym prawie okrom tych zapisów, które by kmiecie i poddany szlachetcy^{ic} czynili między sobą przed sądem duchownym, bo takowych zapisów duchowni przyjmować nie mają między kmiećmi i poddanymi szlacheckimi. A jeśliby przyjęli, tedy^{id} takie zapisy nie mają nic ważyć, ale zapis o przedanie dziesięciny, o dług kościelny albo^{ie} duchownej osoby mogą przyjąć^{ie} i sprawować sądem duchownym. A to się nie ma rozumieć o kmieciach a poddanych wolnych niezastawnych naszych królewskich, takżeż też o duchownych kmieciach, którym to będzie wolno w takowe zapisy wchodzić. Jedno kmiecie a poddani szlachetcy nie mają przyjmowani być.

Też o bicie a wystąpy przeciwko kościołom a kościelnym osobom święconym okrom tych sług kościelnych, którzy by święcony^{if} a akolitowie byli, a żony potym^{ig} mieli, okrom też tych,

^{hr-hr} Tak w AgCr; które zależeć MK₁; które mają zależeć MK₂. ^{hs} poddanymi naszymi MK₂. ^{ht} radami naszymi MK₂. ^{hu} z prawa MK₂. ^{hv} wyzywał MK₂. ^{hw} Słów, które rzeczy brak w AgCr. ^{hx} ustawujemy MK₂. ^{hy-hy} Brak w AgCr.

^{hz-hz} Na duchowny MK₂. ^{ia} przysługują MK₂. ^{ib} Panu Bogu MK₂, AgCr. ^{ic} apostota AgCr. ^{id} świętokupstwie MK₂.

^{ie} lify MK₁. ^{if} święconych MK₂, AgCr. ^{ig} świętokraństwo MK₂. ^{ih-ih} kościołom to jest MK₂. ⁱⁱ w gruntach AgCr.

^{ij} rejestry AgCr. ^{ik} Słów: Ci a brak w MK₂. ^{il} kościoła MK₂, AgCr. ^{im} jeszcze te rzeczy MK₂. ⁱⁿ Brak MK₂. ^{io} widerkawi MK₂; widerkafi AgCr. ^{ip} ktorzi AgCr. ^{iq} czeszną AgCr. ^{ir} pozwan MK₂. ^{is-is} pozwania mieniła iż AgCr; świecka pozwana mieniła iż o co MK₂. ^{it-it} Brak AgCr. ^{iu} Brak AgCr. ^{iv} i dłużej MK₂. ^{iw} Zamiast: o ono — w MK₂: on. ^{ix} abo MK₂. ^{iy-iy} zarobić może MK₂. ^{iz} k temu MK₂. ^{ja} i urodzenia MK₂. ^{jb} I jeszcze MK₂. ^{jc} Tak w MK₂; w MK₁ zapewne błędnie: szlachcice; w AgCr: szlachci. ^{jd} Brak w MK₂. ^{je-je} duchowny osobie mogą AgCr. ^{jf} święcenia AgCr: tylko MK₂. ^{jg} Brak MK₂.

którzy nie będąc sługami kościelnymi, a nie kapłani, sami w karczmach zwad szukali, a w tych zwadach przewidziani byli. Ci nie mają być poczytani do sądu duchownego.

Jeszcze też sądu^{ih} duchownemu przysłużyć ma rozprawa o podawanie kościelne, plebanii, ołtarzów, prebend i innych beneficj. K temu o rozwody, o uznanie posagu osoby tej, którą by rozwiedziono i odesłanie jej oprawy albo posagu na uznanie królewskie, według starego obyczaju, a testamenty mają^{ji} być obopolnego prawa, tak duchownego jako świeckiego, okrom tych, które są w świeckim prawie uczynione. Ty mają być w świeckim^{ji} prawie sądzone, chyba co by było na kościół oddano albo przebog legowano i na miłosierne uczynki. Ale nie ma być nic ziemskiego legowano przeciw statutu, a to jest testament mixti fori, który będzie przed jawnym pisarzem napisany albo uczyniony albo ktoby ji swą ręką napisał albo też przed jakimi świadkami uczyni^{jk}, zwłaszcza szlachcicowi to ma być wolno, ale miejskim ludziom nic. O takie może pozwać kto chce do duchownego albo do świeckiego prawa. Ku któremu który przysłuże to przy jego woli stoi^{jl}. A testament, który by uczynił przed nami albo też przed którymkolwiek innym sądem albo ^{jm}-prawem świeckim ziemskim, grodzkim, miejskim^{jm}, wiejskim, wójtem i przysiężnikami^{jn}, takowy nie ma nic ku duchownemu prawu zależeć, ani mają ony w duchowne prawo pozywać, chyba jeśliby co kościołowi. I to coby przeciwko prawu ziemskiemu^{jo} nie było oddano, to na jego woli będzie do duchownego albo świeckiego prawa pozywać.

A jeśliby która duchowna osoba którego szlachcica albo szlacheckiego poddanego ku prawu duchownemu o inszą rzecz nad ty artykuły na górze pisane ^{jp}-do duchownego prawa^{jp} wyciągnęła albo wyzwala, tedy tam ma temu wyzwanemu za winę dać czternaście grzywien pieniędzy. Która ma na nim być skazana w duchownym prawie pod klątwami, od której winy apelacja ^{jq}-przez duchownego nie ma być^{jq}. A wszystkie inne rzeczy ma sąd świecki sędzić i duchowni mają lico z świeckimi czynić albo z ich poddanymi mają sobie z nimi w świeckim prawie czynić. Takież ^{jr}-tyż, który^{jr} by świecki duchownego ku prawu świeckiemu^{js} ziemskiemu o ty artykuły sądu duchownemu^{jt} należne pociągnął. Taki też zasie ma przepaść, a skazan być duchownemu ^{ju}-w winę^{ju} czternaście grzywien. A wszakże przez te ustawę naszą nie chcemy aby w czym ubliżone było prawom i przywilejom duchownym w ^{jv}-statuciech opisanych^{jv}, to jest, iżby się to w nich nie odmieniło ani kaziło, co jest więcej w nich napisane niż w sobie ta konstytucja ma.

[28]. **O służebnych.** Takeśmy z radami i posty naszymi ziemskimi postanowili, żeby to winni byli każdemu, tak duchownemu jako świeckiemu poddanemu naszemu oprowować wedla konstytucji pirwszych.

[29]. **Obyczaj polskich zapisów przedania, zastaw, zamian, arend i innych, a którym^{jw} jakie prze mają być między stronami ^{jx}-przymowany albo czczony^{jx}, ku obwarowaniu trudności w pozwiech i zapisiech, które ludzie i prokuratorowie długo a niepotrzebnie czynić, a prawo i sprawiedliwość przegabać zwykli.** Ustawiliśmy, iż zapisy wykupu wiecznych wyderkofów^{jy}, zamian wiecznych, darów, zastaw doczesnych i zapisy pewnego długu do czasu zapisanego, na którymbykolwiek imieniu używania do żywota między małżonki^{jz} i zapisy arend imienia niechaj by były wedla formy zapisów w statucie opisanych, a chociaby też krótko opisany były, tedy mają ważyć. A to tak, iżby każdy sprzedawając imienie swe ^{ka}-albo którymkolwiek obyczajem zapisując albo zastawiając^{kb}, stanąwszy przed prawem wyzna, iż imienie swoje^{ka}, to jest to albo tę wieś sprzedał szlachetnemu temu a temu i potomkom jego za tę a za tę sumę ^{kc}-ze wszystkim prawem, własnością a państwem, tak jako sam miał^{kc} a skuteczne^{kd} wiązanie dał na wieki przez woźnego ^{ke}-a służebnika^{ke} tego a tego. ^{kf}-A tego^{kf} w tym zapisie dołożywszy, jako szerzej w formule statutowej opisano jest. A gdzie by ten, który by sprzedawał, zastawiał albo

^{ih} ku sądu MK2. ^{ji} ty mają MK2. ^{jj} tym że MK2, AgCr. ^{jk} też uczynił MK2. ^{jl} Brak MK2. ^{jm-jm} Brak AgCr. ^{jn} przysiężnikiem MK2. ^{jo} ziemskiemu pospolitemu MK2. ^{jp-jp} ku duchownemu prawu AgCr. ^{jq-jq} ma być przez duchownego MK2. ^{jr-jr} też zasie ktorych MK2; tych czasu ktory AgCr. ^{js} Brak MK2. ^{jt} duchownego MK2. ^{ju-ju} winy MK2; winie AgCr. ^{jv-jv} statucie opisany MK2. ^{jw} temu AgCr. ^{jx-jx} i przymowany a czyniony MK2; przymowany albo czyniony AgCr. ^{jy} wyderkow MK2. ^{jz} małżonkami MK2. ^{ka-ka} Brak AgCr. ^{kb} W MK1, MK2 i AgCr błędnie: zastawiać. ^{kc-kc} Brak AgCr. ^{kd} skutecznie MK2. ^{ke-ke} Brak AgCr. ^{kf-kf} Brak MK2, AgCr.

którymbykolwiek obyczajem zapisował a odbywał imienia, miał żonę, tedy tę żonę będzie powinien z przyjaciół jej ku odstąpieniu tej oprawy przywieść i odstępek ten uczynić i wyznać wedle statutu z przyzwoleniem przyjaciół jej. Których zapisów istotę i obronę każdemu się będzie godziło uczynić, pod szkodami ziemskimi albo pod zakładem^{kg} jako między sobą strony postanowią. A przeciwko takowym zapisom, obwieskom, zastawom^{kh} już żadne miejsce nie będzie żadnemu człowiekowi ani prokuratorowi się przeciwzić, a prze i w sporu^{ki} przeciwko im^{kj} nie czynić, jedno temu dosyć czynić i to pełnić wedla zapisu. Ani od tego żadnego ruszenia sędziego nie czynić. O którebykolwiek długi opisane i obrony w takowych zapisach uczynione, ani żadnej innej dylacyjnej albo odkładu nie będzie mógł mieć żadnego, jedno tylko gdzie by przed sądem ukazał i powiedział kwit i dosyćuczynienie za ten dług w takowej mierze ma takowej dylacyjnej jeden raz użyć na przyszłe roki, którego dosyćuczynienia a kwitu będzie powinien dowieść na tychże przyszłych roczach z tych ksiąg, na które by się brał pod utraceniem swej sprawy.

A co się tycze pozwów, przypozwów i przypowiaśtów, ku dosyćuczynieniu, jako w procesie a w formule statutu nowego jest^{kk} opisano, iżby strona gdzie by w sądzie tego żądała, miała miejsce od sądu na stronę tamże z przyjaciół swymi na rozmowę^{kl} albo na poradę^{kl} odstąpić, żaloby od strony przeciwnej wysłuchawszy. A w tym czasie odstępu jego inne sprawy na sądzie mogą być odprawiane^{km}, a wszakoż tak, iżby zasię tamże na sąd z onej rozmowy przystąpiwszy^{kn} on pozwany odpowiedź uczynił, a każdy który by prokuratora nie miał, może swoją sprawę przed sądem przelożyć albo prze i obronę uczynić, odłożywszy i odrzuciwszy na stronę łapaczki win, których łapaczek sędzia nie ma dopuścić, jedno strzec ma, aby się każdemu sprawiedliwość stała i działa^{ko}.

A prze i kontrowersyje między stronami^{kp} albo od stron^{kp} nie mają być wietsze i dłuższe od sądu przyjmowane^{kq} aczkolwiek mniejsze i krótsze mogą być, to jest żaloba strony żalobnej^{kr} z jej dowody^{ks} listownymi jeśli się na nie brała strona, a strony pozwanej odpowiedź na pozew albo exceptia^{kt}, to jest odmowa potrzebna jako bywają akcesoria skutek prze a sprawy^{ku} głównej mające^{kv} jako zową vim^{kw} deffinitivae^{kx} sententiae, zasię jako replika powodowa albo wtóra^{kx} odpowiedź, potym^{ky} strony pozwanej duplika albo także wtóra a sowita odpowiedź, zasię także strony powodowej tripliaka albo trzecia odpowiedź. A na ostatek strony pozwanej na to wszystko czwarta odpowiedź, to jest kwadruplika może być przyjmowana, a nie więcej, co sędzia^{kz} każdy będzie miał moc moderować jakoby długie prze nie były, chocia mogą^{la} być krótsze kiedy nie jest sprawa trudna albo nie idzie około dowodów różnych listownych. Item pozwy prze a odeprze, skażni a zapisy, aby były po polsku pisane. A zapisy ziemskie aby były wodzony na miejscu sądowym, przy bytności pisarza ziemskiego, w księgi^{lb} po polsku. Przeto^{lc} pisarze ziemscy^{ld} mają być^{ld} przy księgach pod utraceniem^{le} urzędu swego^{le}.

Które to konstytucyje na górze pisane, a zwłaszcza około postępkuf^{lf} prawa i innych artykułów wedle rządności^{lg} posłów ziemskich, iżby się^{lh} z inną bracią swoją a poddanymi naszymi w sprawach ich obaczyli a postanowili do roku abo do sejmku drugiego trwać mają. ^{li}Datum Cracouie in comitiis praefatis XII Aprilis anno Domini M^oD^oXLIII^o [12 IV 1543], regni XXXVII°-li.

^{kg} zakłady MK2. ^{kh} zastawion AgCr. ^{ki} sporow AgCr. ^{kj} Dwu ostatnich wyrazów brak w MK2. ^{kk} jest uczyniono i MK2.

^{kl-kl} W MK2 pisarz napisał: a Bona poradą. ^{km} odprawione AgCr. ^{kn} wstąpiwszy AgCr. ^{ko} W AgCr dopisek: finis huius statuti. ^{kp-kp} Brak AgCr. ^{kq} przymowacz AgCr. ^{kr} powodowej MK2; żalobniejszej AgCr. ^{ks-ks} W AgCr dowodami.

^{kt} W AgCr: execucia lub exekucia. ^{ku} strony AgCr. ^{kv} w sobie mające MK2. ^{kw} Brak AgCr. ^{kx-kx} sententiae mające, zasię replika powodowa albo wtóra MK2; sententiae replika albo stara AgCr. ^{ky} i potym AgCr. ^{kz} siedzą AgCr. ^{la} i mogą MK2.

^{lb} u ksiąg AgCr. ^{lc} przeze AgCr. ^{ld-ld} muszą być zawždy MK2. ^{le-le} urzędow swych AgCr. ^{lf} postępkow MK2. ^{lg} sądnosci AgCr. ^{lh} Brak AgCr. ^{li-li} Brak MK2.

**I B. CONSTITUTIONES IN COMITIIS GENERALIBUS
CRACOVIENSIBUS FACTAE ANNO 1543^a**

[1]^b. Cum subditi Regni nostri Poloniae, ex comitiis generalibus, ante annum Petricoviae habitis, tam per nuntios, quam per litteras, nobis tum Vilnae agentibus, a nobis peterent, ut dominium nostrum Magni Ducatus Lithuaniae cum Regno Poloniae uniretur¹, tam bello contra communem hostem sustinendo, quam etiam in aliis negotiis, et pactis antiquis, viciniae ac fraternitati hinc inde conservandae causa pernecessariis, et quamvis tum pro ratione postulationis ipsis respondissemus, attamen cum in praesentibus comitiis regni, consultando de perpetua defensione, contra potentes hostes utriusque domini nostri, tam regni quam ipsius Magni Ducatus Lithuaniae, dum consiliariis et terrarum nuntiis longiorem defensionem regni, nisi annuam constituere non potuimus, praeterea ad consiliarios Magni Ducatus nostri Lithuaniae intimavimus, ut illi etiam hoc anno consimilem defensionem, cum Regno nostro Poloniae, contra communes hostes in finibus tenerent. Interim autem pollicemur consiliariis nostris et nuntiis terrarum Regni Poloniae, quia hoc anno subditos nostros Magni Ducatus Lithuaniae adducere volumus, ut consimilem defensionem cum Regno Poloniae contra communem hostem in finibus tenerent. Quod autem ad pacta seu inscriptiones et conventus ipsius ducatus et regni communes attinet, in eo nihil certi adhuc facere potuimus. Quandoquidem consiliarios ipsius ducatus circa nos non habuimus, attamen hoc responsi consiliariis nostris et terrarum nuntiis dedimus, quia cum aliquid utile, dignum et perpetuum in regno constitueretur, facilius nobis esset apud consiliarios nostros Magni Ducatus ipsius hoc obtinere, ut illi similiter causa reipublicae suae et regni ad consimiles constitutiones consentirent, quod cum fiet, pollicemur subditis nostris Regni Poloniae, quia volumus consiliarios nostri Magni Ducatus Lithuaniae ad hoc ducere, ut illi etiam in omni re non minus sibi, quam regno utili, in bonoque ordine et constitutionibus ac defensione eisdem conformiter convenirent, iuxta pacta seu inscriptiones ac privilegia antiqua, inter utraque dominia facta et recepta.

[2]. Tametsi vero incolas Ducatus Prussiae iam eo adduximus, ut contra violentum hostem nobis et regno nostro omnibus facultatibus ac etiam iugulis suis, se auxiliaturos receperint, quia tamen subditi Regni nostri Poloniae, minus quam oportet illos sese facturos promississe affirmant, quod scilicet tantum contra violentum et potentem hostem auxilia ferre, non autem singulis annis communem et solitam defensionem sustinere deberent, cum ipsi non solum in una re, sed in omni necessitate illorum, quo minus eos defendant, nihil devitent. Quodque sciant ipsos in chronicis suis habere descriptum, quia ipsosmet ut liberarentur ex oneribus et servitute ordinis, virtute ac potentia sua adjuverunt, ut omnino libertates eorum sanguine suo militari redemisse atque mercatos esse, sit confessum, illis ergo promissimus et promittimus, nos denuo velle consiliariis nostris et subditis terrarum Prussiae in id comitia edicere, et nuntium nostrum ad eos mittere, consiliis ipsos eo adducendo, ut non solum contra violentiorem hostem, verum etiam ut uniformem singulis annis defensionem, contra quosvis reipublicae hostes, cum subditis nostri regni communibus viribus sustinerent. Qua quidem in re, si nostris consiliis et adhortationibus obsequi noluerint, tum in primis comitiis regni nostri, consilia senatus nostri eo nomine exquiremus, quidnam ulterius in eo negotio facere debeamus, quod autem de Ducatu Prussiae scripsimus, hoc idem etiam de Ducatu Oświęcimensi et Zathoriensi facere volumus et pollicemur.

[3]. Quamquam postulati fuimus a nuntiis terrarum, ut civitatum emporia alias *składy* tollerentur, attamen quia civitates quae ea ipsa emporia seu depositoria a maioribus nostris habent, iure privilegiorum habere eadem videntur, quae quidem privilegia eisdem tenere iuravimus, adque idcirco hoc responsum consiliariis nostris et nuntiis terrarum dedimus, quia contra iusiurandum nostrum nullius litteras et privilegia frangere et mutare possumus et nolumus, nisi fortasse illorum ad id accedat consensus.

^a Brak intytulacji królewskiej i wstępu. ^b W Or. art. 1 i art. 2 znalazły się pod wspólną rubryką art. 1; pominięto wzmianki o wojnie z Turcją.

¹ Por. wyżej, nr L, sejm walny piotrkowski 1542 r., wstęp.

[4]^c. Quando quidem fraternitates civitatum libertatem nobilium offendunt, mandamus palatinis, ut unusquisque in suo palatinatu custodiat hoc, et diligens sit, ne ipsae fraternitates servantur in detrimentum libertatis terrestris². Et quicumque huic edicto adversarentur, tales palatini ad se citare et poena centum marcarum quoties hoc committerent, punire debent. Pro quibus ad capitaneos pro executione remittant, et capitaneus tenebitur executionem facere, sub amissione officii, pro quo debet deferri coram nostra Maiestate Regia per palatinum. Et palatinus similiter negligens, consimiliter etiam puniri debet.

[5]. Domini palatini, iuxta statuta antiqua debent ex officio suo providere, unusquisque in suo palatinatu, incipiendo a civitatibus et oppidis nostris regiis, postea spiritualium et saecularium dominorum et aliorum subditorum nostrorum, ut res mechanicae, modii, mensurae, ulnae, venditio frumentorum, cerevisiarum et aliae res sub constitutionem cadentes iuste conservarentur et venderentur³. Et quicumque eiusmodi constitutionibus adversaretur vel eas non admitteret, talis debet puniri poena centum marcarum, pro qua executionem debent facere ipsi palatini.

[6]^d. Cum de occlusionione viae in Silesiam disceptaretur⁴, tametsi subditorum nostrorum postulationes apud nos factae erant variae, nihilominus ex communi consiliariorum nostrorum et nuntiorum terrestrium consilio, in eo statu reliquimus negotium, ut haec occlusio et inhibitio viarum tamdiu duraret, quoad iniuriae et damna pro quibus cum subditis Regis Romanorum subditi nostri utrinque experiri debent, tam in Silesia, quam in Hungaria sarcirentur, et per commissarios utriusque regni iuste finirentur et compensarentur. Et tamen hoc quoque constituimus (ut melius haec inhibitio viarum provideretur) ut videlicet capitanei in confinio existentes, sub amissione officiorum suorum diligenter hoc custodiant, ut praeter hanc inhibitionem subditis nostris nihil facere neque illuc equitare permittant, hoc insuper adiucendo, ut vectores nostri Theutonicorum merces, neque ex Polonia, neque in Poloniam ducant, sed ut ipsi mercatores Theutonici suas res et mercimonia tam in Poloniam, quam ex Polonia ducant et vehant. Et quicumque capitanei hanc inhibitionem diligenter observabunt, tales mercimoniorum in poenam commissi cadentium, a transgressore constitutionis accipiendarum, medietatem habebunt, alteram vero pro nobis tollemus.

[7]^e. Teloneatores litterae de quibus in aliquot comitiis praeteritis disceptabatur, ut scilicet hae, quaecunque inutiles et damnosae reipublicae fuerint, tollerentur, necessariae autem relinquantur, eo modo in praesentibus comitiis constituimus, ut ex illis terminationibus seu signationibus, quae in cancellaria nostra per aliquot annos factae fuerant, commissiones ad districtus conscriberentur, quarum auctoritate ante comitia prima, per commissarios ad cancellariam censura afferatur vel mittatur, quo locorum aliquod teloneum, aggerale vel pontale est necessarium, utile vel damnosum reipublicae. Sed hoc intelligi debet de his litteris et teloneis, aggeralibus et pontalibus, quaecunque fuissent ad placitum nostrum, vel ad viam obtentae. Nam perpetuitatis litteras, privilegia et possessiones antiquas, in teloneis aggeralibus et pontalibus infringere et mutare cuiquam non videbatur esse iustum. Eorum autem commissariorum conscientia, sicut et limites facientium adstringi debet. Posteaquam autem a commissariis afferetur censura, de illis locis, in quibus illis videretur teloneum aggerale aut pontale, iustum vel iniustum, tum nos cum consiliariis nostris et nuntiis terrarum, iuxta censuram consiliariorum, aliquas praedictarum litterarum tollemus, nonnullas vero moderabimur et relinquemus, quomodo scilicet tum necessitas ac utilitas reipublicae postulabit.

^c W Or. art. 4 i art. 5 znalazły się pod wspólną rubryką art. 3; opuszczony został fragment o deferowaniu wojewody przez starostę w art. 3. ^d W Or. jako art. 4; opuszczony został ustęp o przewożeniu towarów niemieckich przez niemieckich furmanów. ^e W Or. art. 5.

² Por. wyżej, nr II, pkt 68 — sejm walny piotrkowski 1496 r. oraz nr XLVII, 11, pkt 48 — sejm walny piotrkowski 1538 r.: De tollendis et amovendis contuberniis artificum in civitatibus. Zob. też powyżej, w aktach obecnego sejmu, I A, pkt 3: O cechach rzemieślniczych.

³ Jest to nawiązanie do statutów piotrkowskich Jana Olbrachta z 1496 r., nr II, pkt 68: De palatinis pretia et mensuras rebus venalibus imposituris, item de fraternitatibus.

⁴ Por. wyżej, akta obecnego sejmu, I A, pkt 4, tekst i przypis 2.

[8]^f. Tametsi multum disceptabatur, quod teloneis aquaticis nobiles subditi nostri gravarentur, qui quidem sese (ut sunt) liberos cum bonis suis, non solum a teloneis terrestribus, verum etiam aquaticis liberos esse existimant, nihilominus nos nolentes in eo cuiquam subditorum nostrorum quidquam detrahare et iniuriari, sic eam controversiam in his comitiis definimus, ut quicumque putaret, se ab aliquo in aqua affectum esse iniuria, ut ad praesentiam nostram damni datorem citet. Nos autem in illo termino citationis pollicemur cognoscere, ut quicumque sine iure, sine privilegiis et illegitimo res contra libertates subditorum nostrorum nobilitatis Regni Poloniae detineret, debitam multam ferat, ut ne postea id in se admittat. Quod autem ad nos attinet, promittimus, subditos nostros spirituales et saeculares, in libertatibus eorum conservare, neque telonea aquatica ex eisdem accipere, iuxta statuta et antiqua privilegia, et hoc ab omnibus rebus proprii illorum laboris, iuxta antiquam consuetudinem et observationem. Cum quibus quidem rebus nobilis, qui a domino suo defluet, praestabit iusiurandum corporale, iuxta constitutiones priores, ut ne postea in aliis locis, iurandi necessitas illi imponatur.

[9]^g. Assentimur dominorum consiliariorum et terrarum nuntiorum sententiae, et ita relinquimus duraturum, quia regni comitia generalia non alibi, nisi Petricoviae indici et agi debent, pestilentiae et aegritudinis regiae casibus exceptis⁵.

[10]^h. In eo cum consiliariis nostris et nuntiis terrestribus convenit nobis, ut liberum sit unicuique nostrorum subditorum de regno nostro exire ad quamcunque regionem vellet, vivendi, serviendi et se in bonis moribus ac honestis disciplinis exercendi causa, et propter litteras ab ecclesia admissas, alioquin si quis rediens ab aliena provincia, qualescunque novas doctrinas aut libros propagare, subministrare et uti illis vellet iis, iuxta antiqua iura et privilegia regni debet se iustificare⁶.

[11]ⁱ. Universi senatores et terrarum nuntii, attendentes monetam, quae in terris Prussiae cuditur, adeo auctam et noxiam esse ut diutius sine ingenti detrimento regni tolerari non possit, statuerunt et decreverunt, unanimiter iterum Sacrae Maiestati Regiae humilime supplicandum ut maiestas sua ipsam cussionem monetae, ubique, tam in terris Prussiae, quam etiam alibi sistere mandaret. Et quamvis maiestas sua regia, iam de cessanda ipsa cusione, suam benignam et propensam voluntatem declarare designata sit, tamen quia Illustrissimus Dux Prussiae, ab illa cudenda desistere recusat et indignum videretur, antequam ille cesset, Maiestatem Regiam desistere debere, requiritque maiestas sua consilium, qua ratione ille contineri deberet omnium unanimis est sententia: quod cum neque Illustrissimus Princeps, neque regiae civitates in Prussia, ullam unquam aliam facultatem habuerunt, neque habent monetam aequalem monetae regni, et quae a regnicolis recipi deberet cudendi, nisi a Maiestate Regia novissime concessam, tua vero Maiestas, ut ex iure regni, ipsam facultatem monetam cudendi, nonnisi de consensu et decreto senatus sui habeat, neque illam sibi Maiestas sua, ut Illustrissimus Princeps hactenus usurpavit, ita hac facultate maiorem et ampliorem facultatem, aliis concedere iuste non potuit, neque illi eam sibi usurpare possunt, cum id non solum iuribus regni, sed etiam transactioni et superioritati regiae contra ipsorum iusiurandum et tenorem transsactionis plane repugnaret. Proinde supplicarunt universi, etiam atque etiam, ut sua Maiestas Regia, habita ratione tanti detrimenti regni sui, iam tandem et suam et aliorum quoque omnium cussionem eiusmodi monetae, in regno recipiendae, sisti iubeat et rebelles iure et potestate sua regia coerceat. Porro cum universi regnicolae persuasum habeant, eam ipsam monetam esse depravatam et pretii aequo vilioris mandare dignaretur sua Maiestas Regia, ut tam prefecti et procuratores rei monetariae, quam etiam cives, qui eam cudunt, in futuro proximo conventu Regni se sisterent et se palam iustificarent et ut interim in praecipuis locis et civitatibus, probatio ipsius monetae fieret ne (cum antecessores maiestatis suae, tales, excessus et peculatum impunitum non sinebant, etiam magnis regni

^f W Or. art. 6. ^g W Or. art. 7. ^h W Or. art. 8; *opuszczony został ustęp środkowy o wyjazdach w towarzystwie*. ⁱ W Or. jako art. 9. Zamieszczają go nadto Przyłuski (*Leges*, k. 442), Herburt (s. 295) i Januszowski (s. 379).

⁵ Por. wyżej, akta obecnego sejmu, I A, pkt 7, tekst i przypis 3.

⁶ Por. wyżej, akta obecnego sejmu, I A, pkt 8, tekst i przypis 4.

proceribus), nunc his modernis praefectis et procuratoribus, in ea opinione et suspicione hominum existentibus, aliqua ob hanc causam sinistra existimatio, graves querimoniae ac demum aliquae turbae, inter homines excitarentur, quae hac potissimum ratione sopiri posse videntur.

[12]^j. Quanquam in litteris homagialibus Illustrissimi Ducis Prussiae extat definitum, quia appellationes ab ipso Duce Prussiae interpositas, commissarii ex utraque parte tam videlicet a nobis quam ab ipso Duce Prussiae deputati cognoscere debent. Nihilominus quia illic non est descriptum neque adiectum, cum ipsi commissarii inter se essent discordes, ac sententiis variarent quisnam ulteriorem cognitionem et iudicium earum appellationem facere deberent. Propterea hunc articulum distulimus ad adventum Ducis Prussiae in his nuptiis Maiestatis Regiae iunioris filii nostri futurum, cum quo de hoc articulo bonis modi constituemus⁷. Ad hoc vero tempus omnes appellationes earum partium quae a Ducis Prussiae iudicio ad nos tanquam ad superiorem dominum provocaverunt, in suo robore et valore relinquimus.

[13]^k. Satisfaciendo postulationibus nuntiorum terrestrium, subditorum nostrorum, relinquimus in robore statutum nostrum Petricoviense in conventu generali conditum, anno 1538⁸, illudque tenere et exequi volumus. Ut ne negotia terrestria negligerentur, tenebimur deinceps huiusmodi officia et dignitates in principio conventus, priusquam ipse conventus generalis inchoabitur, hominibus idoneis possessionatis, indigenis illarum terrarum, iuxta privilegia et statuta distribuere. Ipsi vero palatini, castellani, dignitarii, et alii officiales terrestres, per nos dati, sufficientem possessionem hereditariam, et non fictam, habere debent et in ipsis palatinatibus et in districtibus propriis commissiones, colloquia et alia iudicia et debita officiorum suorum explere et exequi debent, nisi fortasse legatione servitii Reipublicae vel nostrae Maiestatis Regiae fuerint impediti. Quod si negligentes et impossessionati fuerint, iuxta privilegia et statuta, tum in conventu futuro privari debent ipsis officiis, ex delatione nuntiorum terrestrium illius sui palatinatus vel districtus. Qui quidem nuntii tenebuntur instigare in conventu contra talem officialem et dignitarium, qui quidem talis fuerit et hoc statutum iam debet esse et valere contra talem, pro monitione.

[14]^l. De civibus et plebeis, bona terrestria non possessuris, executionem facere volumus, inprimisque statuti, anno adhuc quarto facti⁹, et iam nonnullas personas, eo nomine ad nos citavimus litteris nostris.

[15]^m. Visum est nobis et consiliariis nostris satis esse, ut tantum ter in anno, terrestres termini celebrarentur, idque si non aliqua causa legitima impediat, quarta pars vero anni, ut ad iudicanda colloquia convertatur, et hoc propterea, ut colloquia in terra Sandomiriensi quolibet anno semel fierent, idque in tribus locis, iuxta veterem consuetudinem, incipiendo feria secunda in autumno post festum sancti Francisci [po 4 X], primo Sandomiriae, postea Radomii, ultimo Visliciae. Similiterque in Cracoviensi, Lublinensi et aliis palatinatibus ac terris, ipsi termini terrestres et colloquia eo modo celebrari debent, hoc est termini terrestres, quarto autem colloquia. Perinde et in palatinatu Russiae, ter termini terrestres, quarto autem colloquia celebrari debent, hoc est, incipiendo terminos terrestres Leopolienses, feria quarta post festum Sanctorum Trium Regum [po 6 I], postea vero in aliis districtibus, ordine, iuxta veterem consuetudinem. Alii vero termini terrestres, feria quarta post festum sancti Adalberti [po 23 IV]. Porro tertii terrestres termini, post festum sanctae Margarethae [po 13 VII] atque ad eundem modum, in aliis itidem districtibus. Ipsa vero colloquia Leopoliensia, feria quarta post festum Exaltationis Sanctae Crucis [po 14 IX] incipientur, postea simili ordine in aliis districtibus, ut Praemisliae et Haliciae. Porro in districtu Chelmsensi termini terrestres iuxta consuetudinem celebrari debent; colloquia autem, post

^j W Or. jako art. 10. ^k W Or. jako art. 11. ^l W Or. jako art. 12. ^m W Or. jako art. 15; występują niewielkie różnice merytoryczne.

⁷ Por. wyżej, akta obecnego sejm, I A, pkt 10, tekst i przypis 5.

⁸ Mowa tu o konstytucjach sejm, walnego piotrkowskiego 1538 r., por. wyżej, nr XLVII, II, oraz w aktach obecnego sejm, I A, pkt 11.

⁹ Mowa tu o konstytucji sejm, walnego piotrkowskiego 1538 r., por. wyżej, nr XLVII, II, pkt 14. Zob. też akta obecnego sejm, I A, pkt 12, tekst i przypis 7.

colloquia Haliciensia, ut scilicet palatinus obire illa poterit. In Lublinensi autem terra, in tribus locis consuetis, in quarto vero loco, in Busko, termini seu iudicia terrestria peragi debent, ipsa vero colloquia tantum Belzae post festum Exaltationis Sanctae Crucis peragantur. Ipsis autem colloquiis litterae nostrae, quibus comitia edicemus, impedimento esse non debent.

[16]ⁿ. Quod si iudices, subiudices et notarii terrestres, propter veram infirmitatem a terminis terrestribus abfuerint, propterque illorum absentiam, termini quo minus procederent, impedirentur, tum in futuris proxime terminis, antequam in suis locis considebunt, tenebuntur praestare iusiurandum corporale. Quod vera et non ficta infirmitate, ab his terminis abfuerint. Similiter etiam palatini, castellani, dignitarii et alii officiales regni, quicunque in colloquiis interesse tenentur, si aliquando propter infirmitatem in colloquiis non adfuerint, priusquam in locis suis consident, iuramentum praestabunt, quod in proxime praeteritis colloquiis, propter veram infirmitatem adesse non potuerint, nisi forte servitiis Reipublicae vel legationibus occupati fuerint, propter quae ipsis iudiciis interesse non potuissent. Haec enim illorum absentiam excusarent. Tamen in absentia illorum, castellanus illius terrae primus, locum palatini occupare teneatur, similiter in loco castellani aliquis nobilis idoneus, qui quidem colloquia celebrare debent, ne iustitia hominum prorogetur.

[17]^o. Palatini, castellani, dignitarii et alii officiales terrestres, qui colloquiis interesse tenentur, si forte in aliquibus colloquiis praesentes non fuerint, in aliis proxime sequentibus colloquiis, priusquam in loco suo residebunt, iurare debent, quia in praeteritis colloquiis propter hanc vel illam infirmitatem non fuerint, nihilominus absentibus illis in loco palatini, primus illius palatinatus castellanus, in castellani vero loco, idoneus aliquis homo statuto descriptus, per alios huius iudicii collegas, collocantur quocirca absentia nonnullorum non obstante, per alios dignitarios et officiales terrestres colloquia celebrentur, ne iustitia hominum negligatur. Attamen priores iusiurandi conditiones intelligi debent, praeter eum, qui reipublicae quocunque servitio vel legatione occupatus fuerit, propter quae colloquiis interesse nequeat et absentia illius excusetur.

[18]^p. Repositio et suspensio terminorum terrestrium et castrensiū esse non debet, ita quod citationes et causae hominum, nullo modo neque etiam generaliter debent suspendi per iudices ac alios terminos. Quicunque autem iudices et capitanei vel vicecapitanei tales suspensiones iudiciorum sua sponte fecerint, iuxta statutum debent puniri, excepto si tales repositiones ex consensu partium fecerint. Et propterea vicecapitanei et iudices castrenses, ubique debent esse possessionati, sub poena amissionis officiorum capitanealium. Contra quos capitaneos, vicecapitanei et iudices, similiter etiam nuntii terrae, instigare adstringuntur.

[19]^q. Capitanei et vicecapitanei et iudices castrenses sint possessionati, sub poena amissionis officiorum capitanealium, contra quos capitaneos et vicecapitaneos et iudices, similiter nuntii illius terrae instigare debent ac tenebuntur.

[20]^r. Camerarii cum notariis iudicent pro exemptione bonorum, iuxta statutum, etiam si id fieri intra tempus comitiorum Regni contingat.

[21]^s. Tametsi hortatu senatorum nostrorum, inter nuntios terrestres haec fuit disceptatio orta, ut aliter homicidia voluntaria, et casalia, praeterea in templis, in domibusve commissa expenderentur, nihilominus postremo in hoc stetit, ut statutum regis Ioannis Alberti de eo conditum in robore conservaretur¹⁰, hoc eidem adiecto, quia cum aliquis occideretur pater minorennium puerorum, tum tutor tam inscriptus quam consanguineus aut cognatus, pro capite occiso agere iuxta iuris formam et probationem, quaecunque (cum haberent annos discretionis) serviret, talem quoque pro capite eodem facere debet, et postea pueris illis de eadem pecunia capitis rationem reddere, cum ad annos discretionis pervenerint, tenebitur. Quod si etiam ille

ⁿ W Or. pod wspólną rubryką z poprzednim artykułem. ^o W Or. brak; w VL jest to powtórzenie art. 16; nie zamieszcza go Januszowski. ^p W Or. fragment art. 15. ^q Powtórzenie poprzedniego artykułu; w Or. fragment art. 15. ^r W Or. zakończenie art. 15; opuszczono początkowe zdanie o leżeniu ksiąg ziemskich, o oznaczeniu kompetencji komorników; brak fragmentu o zbiegostwie chłopów. Nie występuje u Januszowskiego. ^s W Or. jako art. 16.

¹⁰ Por. wyżej, nr II, pkt 75–79.

homicida, post facinus perpetratum homicidii moreretur prius quam ad iudicium attraheretur, tunc pueri et alii successores eiusdem homicidae, tantum evadunt sessionem in turri, sed non recipientes sibi dilationem ad annos discretionis, in primo termino tanquam peremptorio, citati pro mercede capitis illi tutori, vel illis quibus pater vel consanguineus fuerit occisus, respondere tenebuntur. Pro aliis vero causis, cum pater citatione occupatus moreretur, tunc pueri etiam minorennitate sese tueri non poterint, sed si pater non fuisset citatus, pueri obtinebunt dilationem ad annos discretionis, iuxta statutum. Quod si etiam homicida viveret et iure convinceretur, talis in fundo turris sedere debet, nemine excepto, sine indulgentia illius capitanei, apud quem ille homicida poenam huiusmodi sustineret. Et ne postea reus in hac convictione evaderet poenam, innocens autem patiatur (communiter enim ditior convincitur paupere dimisso), in hoc casu palatinus illius terrae in qua huiusmodi parricidium perpetratum fuerit, cum castellanis et aliis dignitariis ac officialibus terrestribus illius terrae in colloquiis scrutinium facere debet, de culpa vel innocentia illius homicidae, ut ea cautela innocens pro fonte non patiatur. Sic etiam palatinus cum castellanis, dignitariis et officialibus terrestribus scrutari debet de tali homicidio (si quod acciderit), cum quis defendendo vitam suam occiderit quempiam in via, in hospitio vel in domo, de nocentia vel innocentia eius, secundum invasionem vel inequitationem istius occisi, et si circa occisionem dominus solus fuit vel non fuit, et ibidem, posteaquam cognoverit palatinus, cum aliis dignitariis et honorariis terrestribus, homicidam condemnabunt ad id, quod eius culpa iure debetur, hoc est, iuxta decretum probationis per iudicem factum, condemnabunt illum ad turrim. Etenim decernendo probationem factori cum controversia, partem quae si ad hoc et tale scrutinium trahetur, ad iudicium colloqui remittere tenebitur. Quod si aliquando circa litem domini famulus aliquem occiderit, tunc iuxta statutum, dominus debet culpari, et non servus.

[22]^t. Ab accessoriis, quae non important perpetuam amissionem principalis causae, sed tantum perditionem termini, aut ab citatione libertatem iudex moveri non debet, sed in eius decreto partes conquiescere tenentur¹¹. Alioqui a talibus accessoriis, quae in se contineant lucrum vel amissionem principalis causae, pro qua quis citaretur, in tali casu, si cui decretum iudicis displiceret, potest iudicem movere ad colloquia iuxta consuetudinem iuris et statutorum antiquorum de motionibus conscriptorum dispositionem¹². In colloquiis autem movens debet esse paratus cum suis probationibus, ut super negotio principali, citra omnes dilationes iuxta iuris formam, in eisdem experiatur. ^uA colloquiali vero, ut administratio iustitiae celerior sit, nullum iudicium neque officium appellationem seu motionem ab accessorio admittere debet, excepto si tale esset, quod principalis rei aut lucrum aut amissionem contineret decreto^u, si alicui decretum non probabitur, poterit ad comitia proxime celebranda appellare, et cum hac appellatione intermediente, haec appellatio ad comitia suspendatur. Pars appellans ponendo vadium alias *kocz*, apud iudicium colloquiale non tenebitur in comitiis aliud vadium reponere, sed cum iure experientur, vadium illi parti, quae iure vincet, cedere debet.

[23]^v. Si quis alicui acciperet kmethonem possessionatum vel heredem, vel etiam ad aliquem kmetho profugeret, tunc debet illum restituere cum bonis eius omnibus, et non poterit illum kmethonem redimere decem marcis pecuniae, vel ulla alia summa. Quod si noluerit eum restituere, nisi ex decreto iudicii, tunc cum poena in statuto descripta, tenebitur illum restituere cum uxore et pueris, et cum bonis illius omnibus. Quoad si kmetho moreretur, tunc illius omnia bona debent restitui cum uxore et pueris, necnon cum poena.

[24]^w. Relatio ministerialis, coram quibuscunque actorum libris, de positione citationis facta, volumus et tantum valeat, quantum personalis recognitio eiusdem ministerialis valere debebit, nisi

^t W Or. jako art. 17. ^u Jest to fragment dodany; opuszczony natomiast został ustęp o causae officii, który podają Przyłuski, Herbut i Januszowski (por. zestawienie O. Balzera, Przyczynki, tablica na s. 144–145). ^v W Or. jako art. 18. ^w W Or. jako art. 19.

¹¹ Por. wyżej akta obecnego sejm, I A, pkt 17, tekst i przypis 9.

¹² Tekst odwołuje się do obyczaju sprzed kodyfikacji *Formula processus* 1523 r., która znosiła mocję (por. wyżej nr XXXII, II, pkt 39 — sejm walny piotrkowski 1523 r.). Likwidacja ta nie powiodła się, gdyż mocję nadal stosowano.

quod recognoscat in eisdem actis, tempus et locum positae citationis, et cui eandem citationem publicavit in bonis, et cum quibus nobilibus, aut nobili hoc fecerit, iuxta statutum.

[25]^x. Statuta posteriora in omnibus forensibus causis teneantur usque ad futura comitia, ita ut iuxta posterius statutum omnes causae terrestres, castrenses et commissoriales iudicentur, reiectis ad partem interim aliis omnibus prioribus statutis prius factis et posterioribus statutis fortasse contrariis. Etenim in futuris comitiis debemus cum dominis consiliariis nostris et nuntiis terrarum, hos quaerere modos, quibusnam iustitia hominum constabiliretur, differentiae autem statutorum conciliarentur. Quod si fortassis in primis et proximis comitiis, nihil tale facerimus, tunc hoc statutum de tenendis statutis posterioribus conditum eo usque durare debet quoad in aliquibus comitiis, cum ipsis consiliariis nostris et terrarum nuntiis aliquid salubrius eo nomine constituere poterimus.

[26]^y. Statutum et sancitum est, quia commisarii in causis iudicii sui non debent recedere a statuto communi et facultate illis circumscripta, videlicet circa limites faciendos, exemptionem bonorum vel divisionem bonorum inter personas etiam remotas par tamen ius succedendi habentes faciendam, et ne morem gerant ullis informationibus huic statuto contrariis. Quod si quid contra statutum facerent, id nihili esse debet, nullaue informatio illos excusare poterit. Praeterea nulla bona circa talem exceptionem accipere debent, tantum ea, quae in litteris obligatoriis essent descripta.

[27]^z. Quod si quis plebeius in negotio et iudicio limitum vel alio quocunque, contra commissarios invehetur verbis, illosque inhonoraret, talis turri vel alioqui sessione dimidii anni puniri debet. Cuius poenae executionem capitaneus illius loci faciet, sub poena in statuto descripta contra illos, qui executionem facere negligerent. Quod si quis etiam plebeius arma corripere et vibraret, licet etiam neminem vulneraret, collo luat poenas, quod etiam capitaneus exequatur. Nobilitas autem pro talibus excessibus iuxta statutum puniatur.

[28]^{aa}. Ex mutuo colloquio ac consensu dominorum consiliariorum et petitione nuntiorum terrestrium sic est constitutum, quia litterae publicae fidei, alias *zelazne listy*, et salvi conductus, amplius dari non debent a nobis famulis contra dominos illorum, status et ordinis militaris, nec etiam contra subditos illorum, in damnum eorundem, sed nobis et consiliariis nostris liberum erit hoc facere; tales videlicet litteras dare subditis nostris, status civilis, contra cives, iuxta arbitrium nostrum, tamen contra nobiles et subditos illorum, nulla dabimus.

[29]^{ab}. Quinimo ipsi iudices terrestres, non plus ratione memorialis accipiant, nisi quinque grossos, a decreto satisfactionis, in termino concitatorio, ab additione ministerialis ad intromittendum et remissione ad capitaneum, si intromissio victori non esset admissa et hoc sub poena quattuordecim marcarum parti, et nobis alia.

[30]^{ac}. Statuimus, ut nonnisi semel iudex terrestris vel castrensis vel succamerarius deliberet, similiter et capitaneus et vicecapitaneus, semel etiam ad duas septimanas, in causa officii castrensis ad alios terminos castrenses deliberet, sub poena trium marcarum pecuniae, parti succumbenda, pro qua capitaneus tenebitur iustitiam parti vel coram nobis, vel coram iudicio terrestri, alias ubi parti libuerit poenam ipsam persequi. Post quam quidem deliberationem iudicis, capitanei vel eius officii, iam nulla pars poterit suam controversiam meliorare vel locupletare, tantum decretum audiet, ex illa controversia, super quam deliberatum est. Sed quia statuto novo cautum extat, quia ante probationem sententiae, hoc est ante decretum, potest pars suam controversiam vel causam meliorare, hoc ita debet intelligi, quia haec ipsa melioratio controversiae debet fieri semel, in termino peremptorio, hoc est tum quando iam iudex recipit sibi ad deliberandum seu ad interrogandum. Nam si pars deberet causam suam aliquoties meliorare, iudex vero itidem super eadem aliquoties deliberare, tunc magna iustitiae comperendinatio fieret et admitteretur.

[31]^{ad}. Procuratores mercenarii, qui mercede conducti hominum causas in iudiciis

^x W Or. jako art. 20; brak zdań określających bliżej statuty (o sądach komisarskich, ziemskich i grodzkich). ^y W Or. jest to pierwszy akapit art. 21. ^z W Or. pod wspólną rubryką art. 21. ^{aa} W Or. jako art. 22. ^{ab} W Or. jako art. 23. ^{ac} W Or. jako art. 24; w VL brak rozróżnienia spraw urzędowych od grodzkich. ^{ad} W Or. jako art. 25.

communiter procurant, ne amplius difficultates et comperendinationes in iure facerent, debent esse iurati, quia iniustas causas neque suscipere, neque eis consulere neque illas promovere debent, in gratiam alicuius partis. Praeterea aestimationes pecuniales, quas pro iniuriis vel damnis in citationibus ponunt, debent ita moderari et ad eum valorem redigi, quanti damnum valet, ne ob hoc probationibus et testibus homines gravarentur. Iudex autem qui iudicio praesidet, debet prospicere et animadvertere in talem et punire illum sicut est de inordinatis citationibus, statuto descriptum. Quod si certo comperientur aliqui procuratores, huius statuti transgressores et audaces, extunc debent per iudicem ad nos remitti. Quod si decreto nostro regio, transgressionis reus reperiatur, extunc ei officio procurandi, in omnibus iudiciis nostris regalibus, terrestribus, castrensibus inhiberi debet. Hoc autem intelligi debet, praeter illos, qui consanguinitatis aut amicae consuetudinis iure ducti, amicorum, necnon praeter famulos, qui dominorum suorum causas procurarent, neque communiter in iure causas dicerent, denique praeter illos, qui ipsimet suas proprias causas iudicialiter agerent. Tales enim huic statuto subdi non debent. Attamen procuratores dominorum, tametsi domino aliquis eorum serviat et eius causas procuret (si modo communiter procuratoris officium exerceat), eo non obstante, tenebitur hoc iusiurandum praestare et litteras authenticas iuramenti sui, ab iudicio terrestri accipiendas, habere cum quibus litteris, ubique fides habebitur ei indubia.

[32]^{ac}. Omnis qui procuratore careret, poterit suam causam coram iudicio exponere, vel controversiam et definitionem sui facere, sepositis atque reiectis in partem, captiunculis poenarum, quas captiones iudex permittere non debet, nisi hoc custodite ut iustitia unicuique ministretur.

[33]^{af}. Quia negotium de violenta expulsionem de bonis inter homines vehementer motum est, et increbuit adeo, ut iniquus iustum, nocens innocentem, reum peragat, bonisque depellendo citet, in spem probationis, quae ex consuetudine iuris bonis expulso servit, ut bona eius intercipiat, tametsi fortassis nunquam in possessione eorundem bonorum fuit, nec litteras ullas seu privilegium, super eadem acquisivit. Quocirca nos huiusmodi licentiae ire obviam et eandem intercipere volentes, id illi remedii cum senatoribus nostris terrarum legatis reperimus, ut si qui se expulsos seu deiectionis bonis affirmant, ad officium castrense^{ag} in quo eiusmodi bona sunt posita in recenti, ad maximum infra mensem (facturi eo nomine protestationem, si volent)^{ah} confugiant et pro expulsionem deiectiones citent. Nihilominus officium ex controversia partium descendendo in illa bona scrutinium seu inquisitionem a vicinis illis bonis adiacentibus facere, et testimonium ab eis, sub onere conscientiae et bona fide nobili, a kmethonibus autem illorum bonorum, sub corporali iuramento, inquirere debet de hac expulsionem, si ita scilicet facta sit, necne, et quis ante hanc expulsionem vel mensem, illorum bonorum possessor fuit, num videlicet expulsus seu citatus. Qui quidem kmethones tenebuntur narrare, quis eorum illos tenebat, cui censum dabant, ante hoc tempus, quisve eisdem imperitabat et iuxta hanc testificationem in utramque partem officium huius negotii iudicium seu decisionem faciet. Praeter pueros illos, quorum fortassis patrum vel tutores iure tutelae usi, dum minores adhuc essent, illa ipsa eorum bona vendidissent aut alienassent, contra eorum ius et iustitiam. Talibus enim pueris, postquam ad annos discretionis pervenerint, officium tenebitur iustitiam facere, tametsi non in recenti facto, ad hoc ipsum officium confugerint, ne eo modo scilicet tutores bona puerorum perdant, ne quis ab eisdem incerta bona emat. Quod si citatus reciperet se ad munimenta, debet narrare ad qualia munimenta se recipiat, unde et ex quibus actis producenda; tunc enim non ulterior debet ei dari dilatio, nisi ad terminos proximos illorum actorum, ad quae se receperit. Quod si aliud quidcunque postea ostenderit, extunc causam suam amittere debet, indeque actor pro damnis, quaecunque hac depulsionem sua reus fecerit, ad ius terrestre, iuxta statutum remitti debet.

[34]^{ai}. Differentias iudiciorum inter spirituales et saeculares personas, sic in praesentibus comitiis, cum consiliariis nostris utriusque status et terrarum nuntiis constituimus, ne amplius alteri alteros ad ius incompetens evocent. Ut itaque sit definitum, quae causae ad iudicium

^{ac} *W Or. jest to fragment art. 29.* ^{af} *W Or. jest to art. 26.* ^{ag} *Brak w Or.* ^{ah} *Słów w VL ujętych w nawias brak w Or.* ^{ai} *Art. 34-54 występują w Or. pod wspólną rubryką art. 27: O sprawach, które mają należeć sądu duchownemu.*

spirituale et saeculare pertinent, per hanc illarum descriptionem significamus, describimus et constituimus cum consensu dominorum et praelatorum spiritualium, necnon dominorum status saecularis et nuntiorum terrestrium. In primis ad spiritualium iudicium pertinet iudicare differentias fidei sanctae christianae, haereses, schismata, blasphemias contra Deum et apostasias.

[35]. Item pro decimis, septem sacramentis ecclesiae, beneficiis, sacrilegiis, simonia, feneratoribus, spiritualium homicidiis, percussione et vulneribus ordinatorum alias consecratorum, sacrorum nundinatione et pro his qui confugiunt sub tutelam templorum vel monasticorum coenobiorum, exceptis tamen illis, quod ius templis defendere non permittit, ut sunt nocturni damnatores, in segetibus, fundis vel agris, sicarii alias percussores libere iter facientium, fures publice proclamati vel ter in regestris conscripti, incendiarii et violatores libertatum ecclesiarum, isti et tales non debent de templis recipi neque defendi.

[36]. Item ad iudicium spirituale iudicare pertinet incantationes et magias, census perpetuos ecclesiasticos, terrestres et temporales reemptiones, ecclesiarum donationes alias *poświętne*.

[37]. Nihilominus de ipsis fundis, ecclesiis dotatis, alias *o poświętnym*, sic est constitutum: quia si aliquis spiritualis vel vigore litterarum, vel possessionis diuturnae possideret id, quod asserit esse ecclesiae dotatum, alias *poświętnym*, et ex illa ecclesia vel ecclesiastica persona, inofficiosae et alicuius vi vel violentia esset depulsa, et eo nomine citaret, is debet iudicari iuxta veterem consuetudinem, iure spiritualium.

[38]. Excepto hoc, si in termino persona saecularis citata asseret, quia hoc ipsum pro quo citatur, ecclesiasticum non est, sed tantum adiectum de eius proprio ad ecclesiasticum, hoc est, quia haec persona spiritualis plus sibi dationis alias *poświętnego* appropriavit latius vel longius quam debet habere, iuxta litteras foundationis vel possessionis, extunc spiritualis iudex adiudicando actori hoc, quod in litteris foundationis habet, vel ab eo iuste possideri dominus cognosceret, vel id super quod legitime doceret, pro reliquo fundi, illo scilicet, quod eidem non agnosceret dominus, debet remitti ad ius terrestre.

[39]. In qua quidem causa, pro proprietate, pro limitibus aut pro meta, a decreto remissionis a iudicio spirituali ad ius terrestre, ad superius tribunal iudicii spiritualis vel romanum appellatio admitti non debet, sub poena infrascripta.

[40]. Sic etiam ad iudicium spirituale pertineat, persona misera et derelicta, quae manibus suis victum sibi emereri atque elaborare non potest.

[41]. Item huic etiam spirituali iudicio pertinet, quaerere et iudicare, de legitimi vel illegitimi tori liberis seu natalibus.

[42]. Item ad iudicium spirituale pertinent causae eorum, qui se sponte sua obligant et inscribunt, in iure spirituali. Praeter inscriptiones illas, quas kmethones et subditi nobilium facerent inter se coram iudicio spirituali.

[43]. Nam tales inscriptiones, inter kmethones et subditos nobilium a spiritualibus suscipi non debent, quodsi susciperentur, extunc tales inscriptiones nihil valere debent.

[44]. Sed inscriptiones et venditiones decimarum pro debito ecclesiae vel spirituali personae faciendas possunt suscipere et iudicare iudicio spirituali.

[45]. ^{aj}Sed hoc debet intelligi^{aj} de kmethonibus et subditis liberis, non obligatis nostris regalibus, sic kmethonibus spiritualium: quibus licebit tales facere et in se suscipere inscriptiones, tantum a kmethonibus et subditis nobilium, suscipi non debent.

[46]. Etiam pro percussione et excessibus contra ecclesias et ecclesiasticas personas consecratas. Praeterquam illos ecclesiae ministros qui ecclesiastici et accolyti essent et uxores postea ducerent, praeter etiam illos, qui existentes ministri ecclesiae non tamen sacerdotes, ipsi solis in tabernis lites quarerent et in illis litibus convicti fuerint; hi ad iudicium spirituale pertinere non debent.

[47]. Etiam ad iudicium spirituale pertineant causae iurispatronatus, plebanatum, altarium, praebendarum et aliorum sacerdotiorum adhaec divortiorum et dotium inter personas, per divortium separatas. Cognitio tamen seu iudicium de dote personae per divortium separatae, remitti debet ad tribunal Sacrae Maiestatis Regiae, secundum veterem consuetudinem.

^{aj-aj} *W Or.*: A to się nie ma rozumieć (sed non debet intelligi).

[48]. Testamentorum vero causa, utriusque iuris tam spiritualis quam saecularis debet esse, exceptis illis, quae essent in iure saeculari factae. Ea enim in eodem iure recognosci debent, nisi forte aliquid in eo ecclesiae vel in pios usus et misericordiae opera legaretur sed nihil iuri terrestri subiectum contra statutum legari debet.

[49]. Hoc est autem testamentum mixti fori, quod coram publico notario fieret, vel qui illud propria manu scriberet, vel coram aliquibus testibus, praesertim nobiles, factum esset.

[50]. Hoc tamen debet esse liberum nobiles, non autem civitatum incolis et pro talibus potest citare, qui vult ad forum spirituale vel saeculare, ad quod aliquis pertinet, hoc in eius voluntate stat.

[51]. Sed testamentum quod aliquis coram nobis vel coram quocunque alio iudicio, aut iure saeculari terrestri, castrensi, civili, villano, avvocato et iuratis faceret; tale omnino ad ius spirituale non pertinebit, neque nomine illius potest quis convenire, coram iudicio spirituali. Excepto si aliquid ecclesiae, et quod contra ius terrestre non esset, legaretur, hoc in eius voluntate erit, ad spirituale scilicet vel saeculare ius citare.

[52]. Et si qua spiritualis persona aliquem nobilem vel nobilis subditum ad ius spirituale pro alia re, ultra articulos superius descriptos ad spirituale ius extraheret vel citaret, extunc ibidem eodem evocato pro poena debet dare 14 marcas pecuniae, quae debet in illo decerni in spirituali iure sub censuris. A quo decreto poenae appellatio non debet admitti, per spirituales iudices.

[53]. Alias autem omnes causas iudicium saeculare debet iudicare ita, quod si etiam spirituales haberent aliquid cum saecularibus agere vel cum illorum subditis, debent in iure saeculari experiri.

[54]. Similiter etiam si quis saecularis spirituales ad ius saeculare terrestre pro his articulis iudicio spirituali pertinentibus evocaret, talis etiam debet condemnari in poena quattuordecim marcarum.

[55]^{ak}. Nihilominus per hanc constitutionem nostram nolumus ut in aliquo derogetur iuribus et privilegiis spiritualium in statutis descriptis, hoc est, ne in illis hoc mutaretur vel destrueretur. Quod est plus in illis scriptum, quam haec constitutio habet. ^{al}-Ita enim cum consiliariis nostris et nuntiis terrarum constituimus, quia hoc debemus unicuique tam spirituali quam saeculari subdito nostro tenere et reformare iuxta constitutiones priores^{al}.

[56]^{am}. Ad effugiendas difficultates in inscriptionibus et citationibus (quas varii^{an} homines et eorum procuratores in longum inutiliterque trahere, simplicitatem vero iuris ac iustitiam impedire solent) constituimus, quia inscriptiones reemtionales, commutatoriae, donatoriae, obligatoriae ad certum tempus et debitorum in certam diem fieri solitae, bonorum utendorum inter coniuges, advitalitates et arendarum, aliaeque huiusmodi obligationes, sint iuxta formulas ipsarum inscriptionum in statuto conscriptas, ita ut sit etiam breviter in actis scriberentur, debent tamen valere. Et hoc ita, ut quilibet, vendendo sua bona vel quocunque modo inscribendo aut oppignorando, comparens coram iudicio recognoscat, quia bona sua, hoc est hanc vel illam villam, vendit huic vel illi nobili et successoribus eius, hac vel illa pecuniae summa, cum omni iure, proprietate et dominio sicut eandem solus habuit atque dat realem intromissionem perpetuo, per ministerialem hunc vel hunc, hoc adiecto (sicut latius in formula statuti descriptum est) quod si praedictus venditor, inscriptor, alienatorve bonorum haberet uxorem, tunc eam tenebitur cum amicis suis adducere ut cedat de reformatione dotis et dotalitii sui, et hanc recessionem faciet et recognoscet, iuxta formulam venditionis, superius in statuto contentam, cum consensu amicorum suorum. Quarum quidem inscriptionum tuitionem ac defensionem unicuique liberum erit facere, sub damnis terrestribus vel sub vadio, prout scilicet inter partes contrahentes fuerit conventum. Contra tales vero inscriptiones obligationum et oppignorationum quarumvis, iam nullus locus, nulli hominum, ne procuratoribus quidem ad dicendum erit reliquus, nec quispiam controversiam atque contradictionem contra easdem instituet ac faciet, sed duntaxat eisdem inscriptionibus satisfacere et easdem implere, iuxta obligationem tenebitur, nullam motionem iudicis faciendo, pro quibuscunque tandem debitis inscriptae et quacunque tandem tuitione roboratae fuerint. Sed

^{ak} W Or. zakończenie art. 27. ^{al-al} W Or. jest to art. 28. ^{am} W Or. jest to art. 29. W VL opuszczono trzy fragmenty: o namowie stron w czasie rozprawy sądowej, o postępowaniu ze stronami, które nie mają prokuratorów (zamieszczony wyżej jako art. 32) i o ilości wywodów stron. Przyłuski zamieścił go z datą 1523. ^{an} W VL błędnie: vafri.

neque ullam dilationem atque procrastinationem debitor habebit, nisi fortasse coram certo iudicio demonstraret et allegaret quietationem sui, ratione satisfactionis pro eodem debito inscriptam. In tali enim casu semel ad futuros terminos beneficio dilationis uti debet. Quam quidem satisfactionem et quietationem sui tenebitur comprobare in futuris terminis, ex eisdem actis, ad quae se receperit, sub amissione suae causae.

[57]. Ut autem citationes ita controversias, decreta et inscriptiones, liberum est unicuique Polonica lingua scribere, hoc tamen perpetuum sit, ut tam inscriptiones terrestres, quam illa omnia in loco iudicii, praesente iudicio terrestri in acta Polonice vel Latine inscribantur, proptereaque notarii terrestres debent assidere actis, sub amissione officii.

[58]. Porro contra inscriptiones obligationum et oppignorationum quarumvis, iam nullus locus, nulli hominum, ne procuratoribus quidem ad dicendum erit reliquus, nec quisquam controversiam atque contradictionem contra easdem instituet et faciet, sed duntaxat eisdem inscriptionibus satisfacere et easdem implere, iuxta obligationem tenebitur, nullam motionem iudicis faciendo, pro quibuscunque tandem debitis inscriptae, et quacunque tandem tutione roboratae fuerint. Sed neque ullam dilationem atque procrastinationem debitor habebit, nisi fortasse coram iudicio demonstraret et allegaret quietationem sui, ratione satisfactionis pro eodem debito inscriptam. In tali enim casu, semel ad futuros terminos beneficio dilationis uti debet. Quam quidem satisfactionem et quietationem sui tenebitur comprobare in futuris terminis, ex eisdem actis ad quae se receperit, sub amissione suae causae.

II. ARTICULI ZIEM MAZOWIECKICH PRZEZ POSŁY MAZOWIECKIE PODANY I PRZEZ JEGO KRÓLEWSKĄ MOŚĆ NA NINIEJSZYM SEJMIE POTWIERDZONE^a

[1]. **Articul o pieczętowaniu przypoźwów^b.** Najpierwej posłowie ziemie mazowieckiej wielkie ociążenie szlacheckie być opowiadają, a najwięcej ubogiej, a to w tym, iż gdy się przytoczy między stronami, którzy mają mieć z sobą prawne postąpy, iż jeden z onych stron lite pendente umrze, mając apelację na sjem koronny z roku pospolitego, abo z roków wielkich, a tak strona winowata po śmierci strony umarła^c, ożywić postępy prawny przypoźwów za pieczęcią Króla Jego Mości kancelariej, gdzie więc w rzeczach małej ważności nakładem niemalym bywają obciążeni, śląc albo jeżdżąc po takowe przypoźwy pieczętowane, gdzie więc wiarując się strony nakładu sprawy swe opuszczają i zaniechawają ich. A iż^d obyczaj i prawo mazowieckie jest o tym [z] staradawna opisane, iż pozwy i przypoźwy wszelkie, abo ziemską pieczęcią officii principis mają być pieczętowane, a tak my, mając wzgląd na pilne prośby posłów mazowieckich i na uciążenie ubogiej szlachty, które podejmują, śląc albo jeżdżąc po pieczętowanie takowych przypoźwów zachowujemy przy tym szlachtę ziem mazowieckich, iż w takowych przypoźwach, gdzie by się trafiła strona która umrzeć, a apelacja wisiaby na sjem z roków pospolitych albo wielkich, tedy pieczęć officii principis, abo ziemską sędzię^e każdego powiatu w samej przygodzie takowych przypoźwów ożywiających będzie dostateczna na sjemie walnym, ani żadna strona takowych przypoźwów kazić tym nie będzie mogła, iż nie są za pieczęcią kancelariej, abowiem w takowym obyczaju ożywienia przypoźwów pieczęć officii principalis abo ziemską będzie dostateczna za tym przyzwoleniem naszym królewskim^f niniejszym.

[2]. **Articul o sądzeniu roków wielkich i sądów ziemskich.** Też co się tycze roków wielkich, które miasto wieców w Maso[w]szu wojewoda z radami i z urzędniki ziemskimi na każdy rok ma raz sądzić na prośbę posłów mazowieckich niniejszą konstytucją ustawiamy, aby roki wielkie były sądzony podług zwyczaju prawa mazowieckiego, a wojewoda i kasztelani i urzędnicy rokomi wielkim być przyleżni byli, a o niebytności ich konstytucją koronną na tym sejmie ustanowioną abo uchwaloną chcemy ekstendować, tak około wielkich roków niedojścia abo przy ich niebytności, jako też i ziemskich, nie sądenia przez sędzie i urzędniki sądziom przyliżne.

^a potwierdzone roku 1542 *W*; ^b przypoźwów etc. *W*; ^c umarłej *W*; ^d jest *W*; ^e sędzie *MK*; ońdzie *W*; ^f Wyrazu tego brak w *W*.